

KALKINMA HAKKININ HAYATA GEÇİRİLMESİ ADINA  
YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR:  
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BAĞIMSIZ UZMANININ GÖRÜŞLERİ

Şafak ÖZDEMİR  
101612025

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI  
(İNSAN HAKLARI HUKUKU)

Yrd. Doç. Dr. Ozan ERÖZDEN

2006

KALKINMA HAKKININ HAYATA GEÇİRİLMESİ ADINA  
YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR:  
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BAĞIMSIZ UZMANININ GÖRÜŞLERİ

EFFORTS TO REALIZE THE RIGHT TO DEVELOPMENT:  
VIEWS OF THE UNITED NATIONS INDEPENDENT EXPERT

Şafak ÖZDEMİR  
101612025

Yrd. Doç. Dr. Ozan ERÖZDEN :

Yrd. Doç. Dr. Dolunay ÖZBEK :

Doç. Dr. Ege YAZGAN :

Tezin Onaylandığı Tarih :

Toplam Sayfa Sayısı : 50

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) İnsan Hakları
- 2) Kalkınma
- 3) Kalkınma Hakkı
- 4) Kalkınma İşbirliği
- 5) Binyıl Kalkınma Hedefleri

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Human Rights
- 2) Development
- 3) Right to Development
- 4) Development Cooperation
- 5) Millennium Development Goals

## **Türkçe ve İngilizce Özet**

**İnsan hakları ve kalkınma alanları arasında kurulması muhtemel bağlardan birisi olarak karşımıza çıkan kalkınma hakkı, 1986 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulunca benimsenen bir deklarasyonda tanımlanmaktadır.**

**Hukuksal açıdan bağlayıcılığı bulunmayan söz konusu deklarasyonun ilanı; her ne kadar kalkınma hakkının genel olarak insan hakları hukuku içerisindeki yerinin tam olarak tespiti ve bu hakkın hayata geçirilmesi açısından yaşanan zorlukların aşılması adına önemli bir dönüm noktasını teşkil ediyor olsa da, Deklarasyon'da yer alan kalkınma hakkı tanımı hak ile ilgili pek çok hususu yoruma açık bırakmaktadır. Diğer yandan Deklarasyon, kalkınma hakkının nasıl hayata geçirilebileceğine ilişkin çok fazla ipucu sunmamaktadır.**

**Bu sorunların üstesinden gelebilmek adına girişilen en kapsamlı çaba ise 1998–2004 yılları arasında kalkınma hakkı konusunda BM Bağımsız Uzmanlığı görevini yürüten Arjun Sengupta'ya aittir. Bu çalışmada, BM eski Bağımsız Uzmanı Arjun Sengupta'nın kalkınma hakkına dair sunmuş olduğu teorik çerçeve ile uygulama modeli önerisi baz alınmak suretiyle yukarıda değinilen sorunlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır.**

-----

**Right to development, which is considered to be one of the possible connections between the human rights and development, is defined in a Declaration adopted by the General Assembly of the United Nations (UN) in 1986.**

**Even though the proclamation of this legally non-binding Declaration constitutes a turning point in defining the position of right to development within the general framework of human rights and overcoming the obstacles to the realization of this right, the definition in the Declaration leaves most of the issues open to interpretation. Besides, the Declaration does not give too many clues about how to realize right to development.**

**The most comprehensive effort to overcome these problems had been carried out by Arjun Sengupta, who had served as the Independent Expert on Right to Development of the UN between 1998-2004. Analyses made in this study on the issues mentioned above are based on the theoretical framework and implementation model proposed by the former UN Independent Expert.**

## İçindekiler

|                                                                                                                                                         |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Giriş.....</b>                                                                                                                                       | <b>4</b>  |
| <b>1. Bölüm: Kalkınma Hakkının Şekillendiği Tarihsel Süreç.....</b>                                                                                     | <b>11</b> |
| Kalkınma hakkının tarihçesi.....                                                                                                                        | 11        |
| 1986 yılına kadar yaşananlar.....                                                                                                                       | 11        |
| 1986–1998 arası dönem.....                                                                                                                              | 15        |
| 1998 sonrası dönem.....                                                                                                                                 | 17        |
| <b>2. Bölüm: Kalkınma Hakkına İlişkin Deklarasyon Bağlamında BM Bağımsız Uzmanı Tarafından Çizilen Teorik Çerçeve ve Önerilen Uygulama Modeli .....</b> | <b>20</b> |
| Kalkınma hakkının tanımı.....                                                                                                                           | 24        |
| Haklar vektörü.....                                                                                                                                     | 27        |
| Kalkınma hakkının doğurduğu yükümlülükler.....                                                                                                          | 28        |
| Kalkınma hakkı bağlamında ekonomik sınırlılık olgusu .....                                                                                              | 35        |
| Kalkınma hakkı ve uluslararası işbirliği ... ..                                                                                                         | 37        |
| Uluslararası işbirliğini hayata geçirilmesi: kalkınma anlaşmaları.....                                                                                  | 41        |
| Önceliklerin belirlenmesi ve ulusal kalkınma programının oluşturulması .....                                                                            | 41        |
| Destek grubunun oluşturulması.....                                                                                                                      | 44        |
| Kalkınma anlaşması modelinin hayata geçirilebilirliği.....                                                                                              | 48        |
| <b>Sonuç: .....</b>                                                                                                                                     | <b>50</b> |
| <b>Kaynaklar.....</b>                                                                                                                                   | <b>54</b> |

## ***Giriş***

Günümüzde, “kalkınma” ve “insan hakları” kavramlarını öge olarak içerisinde barındıran pek çok soru cümlesi oluşturmanın mümkün olduğu aşikârdır. Bu durum, kuşkusuz, her iki kavramın etkin bir biçimde hayata geçirilmesi adına yerel, ulusal ve küresel ölçekte tecrübe edilen süreçlerin kimi zaman birbirleri ile örtüşmesinden, kimi zaman birbirlerini tamamlamasından, kimi zamansa birbirleri ile çelişmesinden, özetle bahse konu iki sürecin karşılıklı etkileşim potansiyelinin yüksek olmasından ileri gelmektedir.

İşte kalkınmanın bir insan hakkına konu teşkil edip etmeyeceği de, söz konusu iki kavramı birbirleri ile ilişkilendiren bu soruların en çok ilgi uyandıranı olup, 1970’lerden bu yana bilhassa insan hakları topluluğunun gündeminde önemli ve bir o kadar da sorunlu bir yer kaplamakta, dolayısıyla ayrıntılı bir incelemeyi hak etmektedir.

Hiç kuşkusuz, uzunca bir süre birbirlerinden ayrı mecralarda akmış bulunan uluslararası insan hakları hukuku ile kalkınma gündemlerini şu ya da bu biçimde ilişkilendirmeye yönelik farklı hareket noktalarına sahip yaklaşımlarda bulunmak ve kalkınma hakkının genel çerçeve içerisindeki konumunu değişik açılardan yaklaşılarak tanımlayıp, bu hakkın hayata geçirilmesinin kalkınma ve insan hakları açısından yaratacağı farkı değişik biçimlerde ortaya koymak mümkündür.

Örneğin, öncelikle “İnsan hakları ve kalkınma nasıl bağdaştırılabilir?” gibi genel nitelikli bir soru sormak kaydı ile iki gündem arası olası bağlantı noktaları belirlenebilir ve “gerek kalkınma süreçleri, gerekse bu süreçlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturan kalkınma işbirliği uygulamaları, insan haklarının hayata geçirilmesine yönelik olarak uluslararası insan hakları hukukunun prensip ve standartlarına uygun bir biçimde yürütülmelidir” noktasına gelinebilir. Bu aşamadan sonra “böylesi özelliklere sahip olan kalkınma ve kalkınma işbirliği süreçleri, bir insan hakkına konu teşkil etmek suretiyle hukuksal güvence altına alınmalıdır” sonucuna varılması mümkün görülmektedir.

Diğer yandan, “kalkınma süreçlerinin bir insan hakkına konu teşkil ettiği,

dolayısıyla sağlıklı bir biçimde yürütülebilmelerinin hukuksal güvence altına alınması gerektiği ve bu güvencenin de, sadece ve sadece konu ile ilgili bütün aktörlerin yerel, ulusal, uluslararası düzeylerde dayanışma içerisinde hareket etmesi halinde anlam kazanabileceği” düşüncesiyle doğrudan doğruya bir norm alanı tanımlama çabasına girişilebilir. Bu durumda, yukarıda bahsedilen süreç bu kez tersten işletilerek gene “gerek kalkınma süreçleri, gerekse bu süreçlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturan kalkınma işbirliği uygulamaları, insan haklarının hayata geçirilmesine yönelik olarak uluslararası insan hakları hukukunun prensipleri ve standartlarına uygun bir biçimde yürütülmelidir” sonucuna varılabilir.

Bu yaklaşımlar, varacakları mantıksal sonuçlar itibariyle benzer noktalara ulaşabilse de, ikisi arasında çok belirgin bir farklılık mevcuttur: Birinci yaklaşımın çıkış noktası, kalkınma süreçlerinin insan haklarının hayata geçirilmesi adına işlevsel bir rol üstlenebileceği ihtimaliyken; ikinci yaklaşım, uluslararası insan hakları hukukunun sunduğu çerçeveye kalkınma süreçlerin sağlıklı bir biçimde tatbik edilebilmesi adına işlevsel bir rol biçmektedir.

Diğer yandan, hangi yaklaşım biçimi benimsenirse benimsensin, kalkınma hakkının insan hakları hukuku çerçevesine oturtulabilmesi aşamasında çok büyük engellerle karşı karşıya kalınacağı açıktır. Araştırmacıya göre bu engellerin en önde geleni, şu sorularla ortaya konabilmektedir: “Kalkınma hakkının hayata geçirilmesiyle, kalkınma hedeflerinin birer insan hakkı olarak değerlendirilmesi öngörülüyorsa ve uluslararası insan hakları hukukunun prensip ve standartlarına uygun bir biçimde kalkınma hedeflerine ulaşılması, her bir insan hakkının hayata geçirilmesi anlamına geliyorsa, bu hakkı, ilişkide bulunduğu diğer bütün haklardan ayrı olarak değerlendirebilmek mümkün olabilecek midir? Eğer mümkün olmayacaksa, kalkınma hakkı diye ayrı bir hak tanımlamaya hakikaten gerek var mıdır?”.

Araştırmacı bu noktada, yukarıda ana hatları genel olarak çizilen birinci yaklaşımın bu sorulara sağlıklı bir cevap verilebilmesi açısından, ikincisine oranla daha uygun bir çerçeve sunabileceğine inanmaktadır. Bunun da sebebi, bu yaklaşımın, “kalkınma hakkı vardır” argümanını verili olarak kabul etmeyip, bu sonuca mantıksal

bir takım aşamalardan geçerek ulaşabilecek olmasıdır.

Ancak görülmektedir ki, kalkınma hakkının yeni bir insan hakkı olarak uluslararası topluluğun gündeminde yerini aldığı ilk yıllarda, uluslararası insan hakları hukuku ile kalkınma gündemlerinin ilişkilendirmesi süreçleri birinciden ziyade ikinci yaklaşıma dayanılarak şekillendirilmiş ve kalkınma hakkı kavramı bu doğrultuda ortaya atılmıştır.

Araştırmacıya göre, bu tercihin ardında, kaynağını insan haklarından almaktan ziyade, insan hakları hukukunun sunduğu imkânlardan yararlanma gayesi güden birbirileri ile bağlantılı iki talep yatmaktadır: Kalkınma süreçlerinin başarıya ulaşması adına gerekli olan uygun uluslararası ekonomik koşulların ivedilikle yaratılması ve bu bağlamda, söz konusu süreçlerin sağlıklı bir biçimde işletilebilmesi adına yaşamsal önem arz eden kalkınma işbirliği çerçevesinde gelişmiş ülkelerin üstlenmiş olduğu rollerin hukuksal anlamda bağlayıcılık unsurunu içeren sorumluluklara dönüştürülmesi.

Tarihsel süreç göstermektedir ki, söz konusu amaç doğrultusunda şekillendirilen kalkınma hakkının tanımı konusunda yürütülen çalışmalar, yukarıda sorulan soruyu olumlu cevaplandıracak bir argüman üretmekten ziyade kalkınma hakkının uluslararası işbirliği boyutuna odaklanmıştır. Diğer yandan, araştırmacıya göre, kalkınma hakkı çerçevesinde uluslararası işbirliğine bağlayıcılık kazandırmanın yolu da, gene yukarıda sorulan sorulara ikna edici cevaplar verilebilmesinden geçmektedir.

Bu çerçevede, kalkınma hakkı ile ilgili tartışmaların temel tikanıklıklarını göz önünde bulunduran araştırmacı, kalkınma hakkının, uzunca bir süredir uluslararası insan hakları hukukunun gündeminde yer etmesine rağmen sağlam bir temele dayandırılmamasının ve söz konusu hakka pratik anlamda işlerlik kazandıracak modellerin bir türlü hayata geçirilememesinin altında yatan temel sebebin, “Kalkınma bir insan hakkı mıdır?” sorusunun, dönemin uluslararası siyasetinin harareti içerisinde, ikinci yaklaşımı benimsenmek suretiyle yukarıda sorulan sorulara doyurucu cevaplar verilmeksizin ortaya atılması olduğunu düşünmektedir.

Diğer yandan, araştırmacıya göre, en başta uluslararası toplum tarafından tercih edilmeyen birinci yaklaşım, geçmişten bu yana kat edilen mesafe sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesine yönelik olarak uygulanmak suretiyle, kalkınma hakkının mevcudiyetinin gerekliliğinin kanıtlanabilmesi bakımından gerekli çerçeveyi sunma özelliğinden bir şey yitirmemiştir.

İşte bu çalışmanın ana inceleme konusunu teşkil eden ve 1998–2004 yılları arasında BM İnsan Hakları Komisyonu şemsiyesi altında kalkınma hakkı konusunda yürütmüş olduğu bağımsız uzmanlık görevi esnasında, kalkınma hakkının hayata geçirilmesinin önündeki engellerin aşılması adına en çok mesai harcamış kişi olan Arjun Sengupta tarafından önerilen teorik çerçeve ile uygulama modeli, yukarıda anılan birinci yaklaşımın mantığı çerçevesinde kalkınma hakkı topluluğunun söz konusu eksiklikleri gidermek adına verdiği en kapsamlı tepki olarak karşımıza çıkmaktadır.

En genel ifade ile bu çalışmanın amacı, BM eski bağımsız uzmanı tarafından önerilen teorik çerçeve ve uygulama modeli temel alınmak suretiyle, yukarıda sorulan sorulara verilebilecek olası cevapları tartışmaktır.

Bu noktada araştırmacı, BM eski bağımsız uzmanının çabalarının, böylesi bir gaye ile yola koyulan bir çalışmanın ağırlık merkezine hangi nedenlerden dolayı konulduğu hususunda bir açıklama yapma gereği hissetmektedir. Bu tercihin birkaç sebebi bulunmaktadır: Birincisi, eski bağımsız uzmanın görev süresi içerisinde yürüttüğü faaliyetler, 1986 yılında ilan edilen “Kalkınma Hakkına İlişkin Deklarasyon”un (KHiD) hazırlanmasına yönelik faaliyetler dışında, söz konusu hakkın hayata geçirilmesi adına BM nezdinde şekillenen en kapsamlı çabaya tekabül etmekte olup, kalkınma hakkının karşı karşıya olduğu en önemli sorunlara mevcut uluslararası gelişmeleri göz önünde bulundurmak suretiyle çözüm önerileri getirmeye yönelmiştir.

İkincisi, çalışmanın ileriki bölümlerinde de değinileceği üzere, kalkınma hakkı ile ilgili gündem şu ana dek büyük ölçüde BM bünyesinde yürütülmekte olup, pek çok açmazı içerisinde barındıran sayısız tartışmalara sahne olmaktadır. Bu çerçevede müzakere tekniklerinin; üzerinde pek çok tartışma yapılan bir konuda ilerleme



kaydedebilmek adına, varolan çok-sesliliği bir filtreden geçirebilmek, çıkmazları aşabilmek, görüşleri birbirleriyle uzlaştırabilmek açısından yetersiz kaldığı durumlarda, alanında uzman bir ya da birkaç kişinin sunacağı rehberliği temel almak suretiyle, tartışmaları bu uzman ya da uzmanların sunacağı çerçeveye içerisinde yürütmek olası bir davranış biçimidir ve sorunları çözüme kavuşturabilmek adına bir iradenin varlığına kanıt olarak gösterilebilir. Nitekim kalkınma hakkı ile ilgili tartışmaları aşmak için de bu yöntem tercih edilmiş ve bu alanda belirli bir birikime sahip bir uzman göreve getirilmiştir. Bu nedenden dolayı, bağımsız uzmanın görüşlerinin, kalkınma hakkının geleceğinin şekillendirilmesi bakımından önemli bir referans oluşturduğuna inanılmakta ve söz konusu fikirlerin öncelikle incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Üçüncüsü, söz konusu girişim, bu çalışmanın kaleme alındığı 2006 yılı itibariyle güncelliğini büyük ölçüde korumaktadır ve dolayısıyla kalkınma hakkının bugününü değerlendirmek adına önemli çıkış noktaları sağlamaktadır.

Dördüncüsü ve en önemlisi, çalışmanın ileriki bölümlerinde değinileceği üzere, söz konusu girişim çerçevesindeki tüm iyi niyetli çabalara rağmen kalkınma hakkının tanımına ilişkin soru işaretleri tam anlamıyla giderilememiş ve bilhassa uluslararası işbirliğinin kalkınma hakkı açısından üstleneceği role ilişkin öneriler, gelişmiş ülkelere benimsetilememiştir. Bu hedeflere niçin ulaşamadığının irdelenmesi ise, gene kalkınma hakkının doğası ile ilgili yaşamsal önem arz eden tespitlerin yapılabilmesine olanak vermektedir.

Diğer yandan, kalkınma hakkı yaklaşımının resmin geneli içerisindeki yerini tespit etme amacı güden bir çalışma ortaya koyan araştırmacı, şayet mevcut durumun sağlıklı bir analizini ortaya koymak istiyorsa, söz konusu hak etrafında şekillenen manzaranın tarihsel süreç içerisinde aldığı biçimlerden yola çıkmak durumundadır. Bunun da sebebi, yukarıda da değinildiği üzere, insan hakları ile kalkınma alanları arasında kurulabilecek bağ ile ilgili olarak önerilebilecek seçeneklerden belki de en zor fiiliyata geçirilebilir olanının, yani kalkınma hakkının, bahse konu iki alanı birleştirmek adına ortaya konan alternatiflerin ilki olması ve yukarıda bahsi geçen -“İnsan hakları ve kalkınma alanları pratik anlamda nasıl bağdaştırılabilir?” gibi- temel soruların görece

yakın tarihlerde telaffuz edilmeye başlanmasıdır.

Bu nedenle, bu çalışmada değinilecek ilk konu, “Kalkınma bir insan hakkı mıdır?” sorusunun sorulmasının ardından yaşananlar olacaktır. Söz konusu tarihsel süreç, geçtiğimiz 30 yıl boyunca kalkınma hakkının tanımı, içeriği, doğası ve hukuki statüsü gibi konularla ilgili olarak yaşanan sayısız tartışmaya şahitlik etmiştir. Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümünde öncelikle, kalkınma hakkının içerisinde şekillendiği tarihsel süreç ele alınacaktır.

Birinci bölümde ele alınan bu süreçler, çalışmanın odağında yer alan teorik çerçevenin yaratıcısı BM eski bağımsız uzmanı Sengupta’ya biçilen misyonun da hazırlayıcısı durumundadırlar. Bu nedenle, söz konusu bilgilerin verilmesinin ardından BM eski bağımsız uzmanı tarafından sunulan teorik çerçevenin tanıtımının yapılmasında yarar görülmektedir. Bağımsız uzman tarafından ortaya konan perspektif, büyük ölçüde 1986 yılında Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen ve kalkınma hakkı konusundaki gelişmelerin odağında yer alan KHiD’nin içerisindeki genel nitelikli hükümlere açıklık getirilmesi gayesine hizmet etmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın ikinci bölümünde bağımsız uzmanın görüşleri KHiD’nin sistematigi içerisinde incelenecek ve hakkın tanımı, içeriği, doğası ve hukuki statüsü konularına ışık tutma amacını güden bu görüşlerin bir tanıtımı yapılacaktır.

Diğer yandan, kalkınma hakkı konusunda geçmişten günümüze yaşanan gelişmeler incelendiğinde, kalkınma hakkı temelli modellerin pratikte bir türlü hayata geçirilememesinin bir nedeninin de, söz konusu yaklaşımı sağlam temellere dayandıracak işlenebilir verilerin elde edilememesi ve dolayısıyla, kalkınma hakkının bilhassa kalkınma işbirliği açısından geçerliliğini kanıtlamaya yönelik olarak atılması icap eden adımların atılamaması olduğu iddia edilebilir. Nitekim kalkınma hakkı gündeminin en önemli önceliği de, bahse konu insan hakkının uygulanmasına yönelik model arayışlarıdır. Dolayısıyla, bu arayışlar doğrultusunda gene Arjun Sengupta tarafından ortaya atılan hakkın uygulamasına yönelik kalkınma anlaşması (*development compact*) modeli de, ikinci bölümde incelenecek konular arasında yer almaktadır.

Sonuç kısmında ise çalışma süresince ortaya konan veriler ışığında, eski bağımsız uzman tarafından önerilen teorik ereve ile uygulama modelinin öngörülen etkiyi yaratmasının önündeki engeller irdelenecek; kalkınma hakkının bir insan hakkı olarak sunduğu çerçevenin uygulanabilirliğine ilişkin görüşler dile getirilecektir.

## ***1. Bölüm: Kalkınma Hakkının Şekillendiği Tarihsel Süreç***

### **Kalkınma Hakkının Tarihçesi**

Kalkınma hakkı ile ilgili gelişmelerin izlenmesi açısından kolaylık sağlaması itibariyle, söz konusu hakkın içerisinde evirildiği tarihsel süreç belli başlı dönemlere ayrıştırılabilir. Bu dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihleri, sadece kalkınma hakkı ile ilgili süreçlerin dönüm noktaları olarak algılanmamakta, aynı zamanda bu tarihlerin, bilhassa insan hakları ve kalkınma alanları ile ilgili olarak, uluslararası arenada yaşanan dönüşümlerin izlediği seyir ile de uyum içerisinde oldukları düşünülmektedir. Bu çerçevede, kalkınma hakkının tarihsel gelişimi üçlü bir dönemlemeye tabi tutularak incelenecektir.

#### **1986'ya kadar yaşananlar:**

Birinci dönem; yani dekolonizasyon hareketinin yoğun bir biçimde yaşandığı 1960'lı yıllardan KHiD'nin ilan edildiği 1986 yılına kadar geçen süre, söz konusu hakkın kalkınmakta olan ülkeler tarafından en hararetli biçimde savunulduğu ve konu ile ilgili çalışmaların her geçen yıl ivmelenmek suretiyle en sonunda 1986 Deklarasyonunun ilanına dek varması ile sonuçlanan dönemdir.

Söz konusu dönemin ilk yıllarına bakıldığında, uluslararası topluluğun yapısının ve gündeminin hızlı bir biçimde değişime uğradığı gözlemlenmektedir: Eskiden birer koloni olan çok sayıda yeni devlet, beraberinde pek çok talebi getirerek uluslararası arenaya ilk adımlarını bu dönemde atmışlardır. İşte kalkınma ve kalkınma ile bağlantılı diğer konular da, söz konusu taleplerin özünü oluşturan meseleler arasında önemli bir yer tutmaktadırlar.

Sağlam ekonomik yapılara kavuşmak adına eski koloni düzeninin olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesinin, yeni devletlerin öncelikli hedeflerinden biri olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Bu noktada da gözler, eski kolonyal devletlere çevrilmiştir. Geride bırakılan dönemin olumsuz etkilerinin bir an önce giderilmesi adına uluslararası ekonomik düzenin daha adil bir biçimde yeniden şekillendirilmesi ve gelişmiş ülkelerin kalkınma işbirliği çerçevesinde hukuksal açıdan da bağlayıcı bir nevi tazmin yükümlülüğü altına girmeleri gerektiği, dönemin kalkınmakta olan ülkelerince

yaygın bir biçimde paylaşılan bir görüş olmuştur.<sup>1</sup> Söz konusu görüş, bu çalışma açısından da önem arz etmektedir, çünkü ileriki yıllarda KHiD’de tanımlanacak olan kalkınma hakkının önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Diğer yandan, dönemin konjonktürünün, büyük bir kısmı bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu devletlerin, yukarıda değinilen talepler çerçevesinde uluslararası arenada etkin bir biçimde faaliyet göstermesi adına uygun ortamı yarattığı da gözlerden kaçmamaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesinin, söz konusu devletlerin sayıca fazla oluşlarının, onlara Birleşmiş Milletler gibi her bir devletin eşit derecede temsil edildiği ortamlarda belirgin bir hareket kabiliyeti sağlaması olduğu iddia edilebilir. Nitekim söz konusu devletler, bu hareket kabiliyetinden yararlanma adına kendi aralarında “Bağılantısızlar Hareketi” adı altında örgütlenmiş ve mümkün mertebe ortak bir eylem biçimini benimsemeye gayret etmişlerdir. 1973 yılında, gene Bağılantısızlar Hareketi mensubu Arap ülkeleri tarafından konulan petrol ambargosunun küresel ekonomi genelinde ve petrole büyük ölçüde bağımlı olan gelişmiş ülke ekonomileri özelinde yol açtığı sarsıcı etkilerin kaldiraç etkisinden yararlanılarak yapılan “gövde gösterisi” de, bu dönemde Bağılantısızlar Hareketi’nin kalkınmakta olan ülkeler lehine bir takım yeni düzenlemeleri gündeme getirmek adına sahip olduğu imkânları azami seviyeye çıkarmıştır.

Bu bakımdan, uluslararası ekonomik düzenin daha adil bir biçimde yeniden şekillendirilmesi ile ilgili olarak 1974 yılında BM Genel Kurulu’nca benimsenen “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzene ilişkin Deklarasyon ve Eylem Programı” ve “Devletlerin Ekonomik Hak ve Ödevleri Şartı”nın tam da 1973 petrol krizinin hemen akabinde ilan edilmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Bağılantısızlar tarafından gündeme getirilen “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen” girişimi ile esas olarak üç alanda birtakım değişikliklerin yapılması öngörülmüştür:

---

<sup>1</sup> Stephen Marks, *The Human Right to Development: Between Rhetoric and Reality*. (Boston: Harvard Human Rights Law Journal 17. Cilt, 2003) ss 141-142

- Kalkınmakta olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin girişimciliğine olan ekonomik bağımlılığının giderilmesi;
- Kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerinin kendi kendine yetebilirlik (*self-reliance*) ilkesi doğrultusunda hızlandırılmış bir biçimde kalkındırılmasının teşvik edilmesi;
- Tüm insanlığın çıkarları doğrultusunda dünya kaynaklarının küresel işletimi adına uygun kurumsal değişimlerin hayata geçirilmesi.<sup>2</sup>

Söz konusu değişikliklerin de, ithalat ve ihracata ilişkin yeni düzenlemelerin getirilmesi; Resmi Kalkınma Yardımlarının, donör ülkelerin GSMH'lerinin % 0,7'si seviyesine yükseltilmesi ve kalkınmakta olan ülkelere teknoloji transferinin teşvik edilmesi gibi bir takım yeni düzenleyici tedbirleri uygulamaya koymak suretiyle gerçekleştirilmesi önerilmiştir.

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'in tesisi çerçevesinde uluslararası işbirliğine -özellikle de gelişmiş ülkelere- biçilen rolün bir cömertlik veya hayırseverlikten güdüsünden çok, uluslararası hukuk bağlamında bir yükümlülük doğrultusunda ifa edilmesinin gerektiği argümanının insan hakları hukuku alanına bir takım etkilerinin olması kaçınılmazdır. Nitekim o dönemlerde yeni yeni şekillendirilmeye başlanan kalkınma hakkı kavramının da, söz konusu bakış açısından önemli ölçüde etkilendiği ve görülmektedir.<sup>3</sup>

Diğer yandan, bu noktada altı önemle çizilmesi gereken husus, yukarıda belirtilen argümanın, kalkınma hakkının tanımlanması sürecinin tek belirleyicisi konumunda olmadığıdır. Şöyle ki; söz konusu dönem, kalkınma ve insan hakları alanlarının birbirileri ile ilişkilendirilmesi konusundaki düşüncelerin yavaş yavaş filizlenmeye başlamasına da şahitlik etmektedir.

---

<sup>2</sup> N. J. Udombana, *The Third World and the Right to Development: Agenda for the Next Millennium*. Human Rights Quarterly 22. Cilt, 2002 s. 763

<sup>3</sup> Kuşkusuz bu etkinin en somut örneği 1986 yılında ilan edilen KHiD'de yer almaktadır: "İnsan haklarını uluslararası düzeyde teşvik etmeye ve korumaya yönelik çabaların yeni bir uluslararası ekonomik düzen tesis edilmesine yönelik çabalar ile desteklenmesi gerektiğinin bilincinde olunduğuna" (Giriş bölümü 15. paragraf) vurgu yapılan Deklarasyonun 3. maddesinin 3. fıkrası uyarınca "Devletler; bütün devletler arasındaki egemen eşitliği, karşılıklı bağımlılığı, karşılıklı çıkarları ve işbirliğini temel alacak ve aynı zamanda insan haklarına uyulmasını ve bu hakların hayata geçirilmesini destekleyecek yeni bir uluslararası ekonomik düzeni teşvik edecek şekilde haklarını hayata geçirmeli ve ödevlerini yerine getirmelidir"

Nitekim BM bünyesinde kalkınma ve insan hakları alanları arasında kurulması muhtemel köprülere dair ilk sinyallerin, 1957 yılı gibi erken olarak nitelendirilebilecek bir tarihte, BM Genel Kurulu'nun bir kararında yer alan “Dengeli ve bütüncül bir ekonomik ve sosyal kalkınma, ... insan haklarına ve temel özgürlüklere uyulmasına ve bunlara saygı gösterilmesine katkıda bulunacaktır”<sup>4</sup>, ifadesinden de anlaşılacağı üzere verilmeye başlandığı ve sonraki dönemde kalkınmanın insan haklarına saygılı bir ortam yaratılması adına gerekli bir unsur olduğuna ve kalkınma politikalarının insana değer veren bir anlayışla şekillendirilmesi gerektiğine yapılan vurguların daha sık tekrarlanır hale geldiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ileride kalkınma hakkı olarak tanımlanacak kavramın bir diğer önemli bileşeninin alt yapısının KHiD'nin ilan edildiği 1986'dan yirmi yıl önce oluşmaya başladığı iddia edilebilir.

Kalkınma hakkı, bütün bu gelişmeler doğrultusunda, Senegalli bir hukukçu olan Keba M'baye tarafından uluslararası topluluğun gündemine ilk olarak getirildiğinde takvimler 1972'yi göstermektedir. İzleyen yıllar ise, söz konusu hakkın içeriği ile ilgili yoğun çalışmalara sahne olmuştur. Hakkın uluslararası alanda işlerlik kazanmasına ilişkin çabalar ilk meyvelerini 1970'lerin sonlarına doğru vermeye başlamış, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 2 Mart 1979 tarih ve 4 (XXXV) sayılı kararı ile kalkınma hakkını açıkça bir insan hakkı olarak tanımış ve BM Genel Sekreteri'nden söz konusu haktan etkin bir biçimde faydalanılabilmesi adına gerekli koşulların neler olduğunu araştırmasını talep etmiştir.

Diğer yandan, Kalkınma Hakkına İlişkin Deklarasyon'un 1986 yılındaki ilana kadar geçen süre zarfında yaşanan gelişmeler, Birleşmiş Milletler bünyesi ile sınırlı kalmamış, kalkınma hakkı, 1982 yılında kabul edilen İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Afrika Şartı'nda kendine yer bulmuştur.<sup>5</sup>

Sonuç olarak, Birleşmiş Milletler bünyesinde kalkınma hakkı ile ilgili olarak oluşturulan ilk Çalışma Grubu, Deklarasyonun hazırlanması dâhil, kalkınma hakkı ile ilgili çalışmaları yürütmek üzere faaliyetlerine 1981 yılında başlamıştır. Bu grubun

---

<sup>4</sup> N. J. Udombana (2002) s. 763

<sup>5</sup> İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Afrika Şartı 22. md.

hazırlamış olduğu taslak metin ise, BM Genel Kurulu’nun oy çokluğu ile aldığı 4 Aralık 1986 tarih ve 41/128 sayılı kararı ile kabul edilmiştir.<sup>6</sup>

#### **1986 – 1998 arası dönem:**

İkinci dönemde; yani 1986 yılından, 1998 yılında kalkınma hakkı ile ilgili olarak çalışmaları yürütmekle yükümlü şu anki Açık Çalışma Grubu’nun (*Open Ended Working Group*) kurulmasına kadar geçen süre zarfında ise, kalkınma hakkına işlerlik kazandırılmasına yönelik çalışmalara başlandığı görülmektedir. Bu çerçevede;

- 1990 yılında, “Kalkınma Hakkının Bir İnsan Hakkı Olarak Hayata Geçirilmesine İlişkin Küresel Konsültasyon” gerçekleştirilmiş,
- 1993 yılında, hakkın uygulanması ve hayata geçirilmesi önündeki engelleri belirlemek amacıyla BM bünyesindeki İkinci Çalışma Grubu oluşturulmuş ve iki yıl boyunca bu amaçla faaliyetlerde bulunmuş (1993–1995),
- 1996 yılında ise, kalkınma hakkının uygulanmasına dair atılacak pratik adımları belirlemek üzere “Hükümetlerarası Uzman Çalışma Grubu” gene iki yıl süren çalışmalarına başlamıştır (1996–1997).

Diğer yandan, söz konusu dönem içerisinde, Soğuk Savaşın bitiminin ardından yeniden şekillenen ve insan haklarının bütüncüllüğü ön plana çıkaran yaklaşımların birbirinin ardı sıra gerçekleştirilen uluslararası konferanslarda teyit edildiği görülmektedir.<sup>7</sup> Bu çerçevede anılan dönemde kalkınma hakkı açısından en önemli gelişme, bahse konu hak üzerinde 1986 yılında sağlanamayan mutabakatın, 1993 yılında ilan edilen Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı bünyesinde sağlanmış olmasıdır.<sup>8</sup>

---

<sup>6</sup> Sadece ABD’nin karşı oy kullandığı Genel Konsey oylamasında 146 ülke tasarının lehine oy kullanmış 5’i OECD-DAC üyesi toplam 7 ülke de çekimser kalmıştır.

<sup>7</sup> Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio de Janeiro, 1992); Dünya İnsan Hakları Konferansı (Viyana, 1993); Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire, 1994); 4. Kadın Konferansı (Pekin, 1995); Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi (Kopenhag, 1995) bu dönemde düzenlenen önemli konferanslara örnek olarak gösterilebilir.

<sup>8</sup> 1993 yılında Viyana’da gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansı’na katılım gösteren tüm devletlerin oybirliği ile kabul edilen Deklarasyonun kalkınma hakkı ile ilgili 10. paragrafı şu şekilde kaleme alınmıştır: “Dünya İnsan Hakları Konferansı, Kalkınma Hakkına ilişkin Deklarasyonda tanımlandığı haliyle kalkınma hakkının evrensel ve vazgeçilemez hak olduğunu ve temel insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit eder.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Vienna Declaration and Programme of Action, A/CONF.157/23, 1993



Ancak 1993 yılında yaşanan ve kalkınma hakkı açısından olumlu olarak nitelendirilebilecek bu gelişmeye rağmen hak ile ilgili tartışmaların gün geçtikçe “kısırlaştığı” ve Birleşmiş Milletlerin sunduğu kısıtlı ortamlarda bir nevi yalıtılmaya maruz kalmaya başladığı gözlemlenmektedir.<sup>9</sup>

Bu durumun başlıca sebebinin, kalkınma hakkının ideolojik temelini teşkil eden Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen hareketinin etkisini yitirmesi olduğu iddia edilebilir. Şöyle ki, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen’in tesisine ilişkin çabalar, bilhassa 1980’lerin ilk yılları itibariyle, küresel ekonomi üzerinde büyük etkiye sahip ülkelerde iktidara taşınan neo-liberal hükümetlerin beraberlerinde getirdikleri yeni duruşun da etkisiyle gücünü yitirmiş ve uluslararası reform girişimleri, 20. yüzyılın son on beş yılına girildiğinde yerini küçük çaplı yapısal ayarlamalara bırakmıştır.<sup>10</sup>

Kalkınma hakkı ile ilgili bir diğer önemli sorun ise, hakkın ortaya atıldığı tarihten beri var olan ve genel olarak Kuzey-Güney kutuplaşması biçiminde vukuu bulan “siyasallaşma” eğiliminin söz konusu dönemde de mevcudiyetini koruyup, hükümetler-arası müzakereleri ve yukarıda değinilen çalışma gruplarının faaliyetlerini yavaşlatması ve kimi durumlarda çıkmaza sokmasıdır. Bu durum, çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği üzere, bir bağımsız uzman atanmasına sebebiyet vermiştir.

**Kutu 1: BM bünyesinde kalkınma hakkı konusunda yürütülen tartışmalarda sahip olunan eğilimler bakımından üye ülkelerin sınıflandırılması**

Birleşmiş Milletler bünyesinde kalkınma hakkı ile ilgili yaşanan siyasallaşma süreçlerinde üye ülkelerin esas olarak 4 ana grup içerisinde kendilerini konumlandığı görülmektedir.

Bu gruplardan birincisi, Bağlantısızlar içerisindeki en aktif üyelerden müteşekkil olup, kendilerini “Benzer-Görüşlüler Grubu (*Like-Minded Group*)” olarak adlandırmaktadır. Bangladeş, Bhutan, Cezayir, Çin, Endonezya, Filipinler, Hindistan, İran, Küba, Malezya, Mısır, Myanmar, Nepal, Pakistan, Sri Lanka, Sudan ve Vietnam bu gruba dâhildir. Söz konusu grubun kalkınma hakkına bakışı, esas olarak uluslararası ticaretteki eşitsizliklerin ve borç yükünün azaltılması, küreselleşmenin olumsuz etkilerinin giderilmesi gibi hususlar çerçevesinde şekillenmektedir.

İkinci grup, genel olarak insan haklarını kendi ulusal kalkınma politikalarına entegre etme ve donör topluluğu, uluslararası kalkınma ajansları ve finans kuruluşları ile olumlu ilişkilerini

<sup>9</sup> Laure-Helene Piron, *The Right to Development: A Review of the Current State of the Debate for the Department for International Development* (Londra: ODI, 2002) ss.9-10.

<sup>10</sup> Peter Uvin, *Human Rights and Development* (Bloomfield, 2004) s. 39

sorunsuz bir biçimde sürdürme amacı güden daha ılımlı kalkınmakta olan ülkelerden oluşmaktadır.

Tartışmalarda ortak bir hareket biçimi benimseyen üçüncü grup ise, kalkınma hakkını destekleme eğilimine sahip olan gelişmiş ülkelerden müteşekkildir. OECD DAC üyesi olup, sağladıkları Resmi Kalkınma Yardımları GSYİH'ye oranının %0,7 seviyesine çıkarmış bulunan Kuzey Avrupa ülkeleri bu gruba dâhildir.

Tartışmalara ağırlığını koyan son grup ise başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere - Japonya ve Avustralya gibi- diğer büyük donörlerden oluşmaktadır. Söz konusu ülkelerin genellikle kalkınma hakkı ile ilgili kararlarda olumsuz oy kullandığı gözlemlenmektedir.<sup>11</sup>

### **1998 sonrası dönem:**

1990'lı yılların sonlarına doğru, kalkınma hakkının sunduğu çerçevenin uluslararası alanda meydana gelen köklü değişikliklere uygun bir biçimde şekillendirilmesi ve KHiD'de yer alan soyut nitelikli tanımlamalara ve niyetlere somut anlamlar kazandırılması adına bir takım kararlı adımların atılmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda, BM bünyesinde iki ayaklı bir takip mekanizması oluşturulmuştur.

Bu ayaklardan birincisi, yani BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1998/72 sayılı kararınca kurulan "Kalkınma Hakkına İlişkin Açık Çalışma Grubu"nun görevleri;

- kalkınma hakkının teşvik edilmesi ve uygulanması açısından kat edilen mesafenin izlemesi ve değerlendirmesi;
- devletler, uluslararası örgütler ya da STÖ'ler tarafından sunulan raporların ve benzeri bilgileri incelenmesi;
- İnsan Hakları Komisyonu'na rapor sunulması olarak belirlenmiştir.

Söz konusu çalışma grubunun oturumlarının bütün BM üye ülkelerine, gözlemci statüsüne sahip ülkelere, hükümetler-arası örgütlere ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e danışmanlık statüsüne sahip STÖ'lere açık bir biçimde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

2004 yılına değin, takip mekanizmasının ikinci ayağını BM İnsan Hakları Komitesi'nin gene 1998/72 sayılı kararı ile atamış olduğu Kalkınma Hakkına ilişkin

---

<sup>11</sup> Stephen Marks, *The Human Right to Development: Between Rhetoric and Reality*. (Boston: Harvard Human Rights Law Journal 17. Cilt, 2003) ss 141-142

BM bağımsız uzmanı oluşturmuştur. Söz konusu uzmanın görevi, Komite'nin yukarıda atıfta bulunulan kararı uyarınca, kalkınma hakkının uygulamasında o ana kadar kaydedilen mesafeyi tespit edecek ve Açık Çalışma Grubu'nun her bir oturumundaki tartışmalara temel oluşturacak raporlar sunmak olarak belirlenmiştir.

Bağımsız uzman ayrıca, BM Genel Konseyi'nin 9 Aralık 1998 tarih ve 53/155 sayılı kararı uyarınca, yukarıda sıralanan görevlerine ek olarak, kalkınma hakkının ulusal ve uluslararası düzeylerde daha etkin bir biçimde uygulanması konusunda alınabilecek tedbirlere ilişkin önerilerini Genel Konsey'e sunmakla görevlendirilmiştir.

1998–2004 yılları arasında bağımsız uzmanlık görevini yürüten Arjun Sengupta, bu görev tanımı doğrultusunda öncelikle kalkınma hakkının oturduğu teorik çerçeveyi betimleyen, sonrasında ise söz konusu hakkın hayata geçirilmesi açısından bir uygulama modeli sunan kapsamlı raporlar hazırlamıştır. Bahse konu raporların içeriği, bu çalışmanın ana inceleme konusunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Yukarıda da değinildiği üzere, 2004 yılı itibariyle göreve gelen görev gücü ise, kalkınma hakkının teorik çerçevesinden ziyade söz konusu hakka pratikte geçerlilik kazandırmak adına atılması gereken adımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bahse konu oluşumun amacı, kalkınma hakkının uygulamasına dair belirlenen hususlarda çeşitli aktörlere uygun öneriler getirebilmesi adına Çalışma Grubu'na gereken uzmanlığı sunmak olarak tespit edilmiştir ve görev gücü de bu amaç doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedir.

#### **Kutu 2: Günümüzde kalkınma hakkının şekillendirildiği ortam**

Günümüzde, kalkınma hakkı ile ilgili hükümetler-arası tartışmalar büyük ölçüde Birleşmiş Milletler bünyesi içerisindeki organlarda yürütülmektedir. Bunun en önemli sebebi, daha önce de vurgulandığı üzere, kalkınmakta olan ülkelerin, Güvenlik Konseyi hariç, Birleşmiş Milletler içerisinde oluşturulan her forumda gelişmiş ülkelere kıyasla sayısal üstünlüğü ellerinde bulundurmaları ve bu sayısal üstünlüğün verdiği avantajlardan yararlanma niyetleridir.<sup>12</sup>

Birleşmiş Milletler bünyesinde kalkınma hakkı ile ilgili tartışmalar esas olarak İnsan Hakları Komisyonunun ve Açık Çalışma Grubunun Cenevre'de gerçekleştirilen olağan yıllık

<sup>12</sup> Piron (2002) s.15

toplantılarında yürütölmektedir. 1999–2004 yılları arasını kapsayan dönemde bağımsız uzmanın, sonrasında ise BM İnsan Hakları Komisyonu’nun 2004/7 sayılı kararınca oluşturulan “kalkınma hakkının uygulanmasına dair üst-düzeyle görev gücü”nün sunmuş olduğu ayrıntılı raporlar, söz konusu toplantıların ana gündem maddelerini teşkil etmekte ve kalkınma hakkı ile ilgili olarak yürütölen tartışmalara yön vermektedirler.

Her yıl New York’ta gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Genel Konseyi’nin Üçüncü Komitesi de kalkınma hakkı ile ilgili tartışmaların yürütöldüğü bir diğör forum niteliğindedir.

Birleşmiş Milletler bünyesinde kalkınma hakkı ile ilgilenen bir diğör kurum, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğidir (BMİHYK). Kalkınma hakkı 1998 yılından bu yana BMİHYK’nın görev tanımını içerisinde kendine yer bulmuş ve konu ile ilgili araştırmalar gerçekleştirmek amacıyla Komiserlik içerisinde bir Araştırma ve Kalkınma Hakkı Bölümü oluşturulmuştur. Kalkınma hakkı, BMİHYK’nın insan haklarını BM’nin diğör faaliyet alanlarında etkin kılmak ve hak-bazlı kalkınma yaklaşımının teşvik edilmesi adına üstlenmiş olduğu misyonun da bir parçasını oluşturmaktadır.

## ***2.Bölüm: Kalkınma Hakkına İlişkin Deklarasyon Bağlamında BM Bağımsız Uzmanı Tarafından Çizilen Teorik Çerçeve ve Önerilen Uygulama Modeli***

30 yılı aşkın bir süredir uluslararası topluluğun gündeminde şu ya da bu biçimde kendine yer bulan bir kavramın tam olarak neye tekabül ettiği hakkında pek çok fikrin ortaya atılması ve bu fikirlerin bazılarının asgari müştereklerden dahi yoksun oluşu dikkate değer bir olgudur. Araştırmacıya göre, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi süreçlerinde değişik rollere sahip her bir kesimin kalkınma hakkına yüklediği subjektif anlamların birbirlerinden çok farklı oluşu, hakkın yorumlanması açısından var olan çeşitliliğin önemli bir sebebi olarak ön plana çıkmaktadır.

Örneğin söz konusu hak;

- kalkınmakta olan bir ülkede yoksulluk sınırında yaşayan bir birey tarafından, yaşantısında fark yaratması muhtemel olan -ya da olmayan- yeni bir kavram,
- kalkınmakta olan bir ülkedeki bir insan hakları savunucusu tarafından, yıllardır yürütmekte olduğu davasına katkı sağlayacak bütüncül bir yaklaşım,
- kalkınmakta olan bir ülkedeki hükümet tarafından, o ülkede yaşayan her bir bireyin -ve bu bireylerden müteşekkil halkın- refah seviyesinin insan hakları ve temel özgürlüklere saygılı bir biçimde ve insan hakları hukukunun prensipleri çerçevesinde artırılmasının önündeki engellerin giderilmesinin sağlaması adına uluslararası işbirliği mekanizmaları yoluyla gelecek kaynakların devamlılığının temini hususunda uluslararası insan hakları hukuku tarafından sunulan bir güvence,
- geçmişten bu yana zaten hatırı sayılır miktarlarda kalkınma yardımı vermekte olduğunu düşünen ve gelecekte de vermeye devam edeceği her fırsatta beyan eden gelişmiş bir ülkenin hükümeti tarafından, mevcut kalkınma işbirliği faaliyetlerini “çok da gerekli olmayan” uluslararası bir yükümlülük çerçevesine oturtacak bir girişim,
- küresel sermaye hareketlerinin kalkınmakta olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkisini eleştiren bir aktivist tarafından, hayata başarılı bir biçimde geçirildiği takdirde mücadelesi için yeni açılımlar oluşturması muhtemel bir çerçeve olarak değerlendirilebilmektedir.

Araştırmacı, yukarıda sadece birkaçı okuyucunun dikkatine sunulan bu farklı algılayış biçimlerinde gözlemlenen çeşitliliğin, kalkınma hakkına ilişkin tartışmalı hususlar değerlendirilirken akıllardan çıkarılmamasının gerektiğini düşünmektedir.

Diğer yandan, kalkınma hakkının, özü itibariyle içerisinde pek çok değişik unsuru barındıran karmaşık bir kavram olması ve çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği üzere, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesindeki yerinin bir türlü tam olarak tespit edilememesi sebebiyle hukuksal açıdan değişik çerçevelere oturtulabildiği gözlemlenmektedir. Şöyle ki, söz konusu hak;

- Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların bir toplamı;
- Self-determinasyon hakkının ekonomik boyutu;
- Gelişmiş ülkeler açısından Resmi Kalkınma Yardımı (RKY) sağlamaları gibi hususlarda yeni yükümlülükler doğuran yeni bir hak;
- Sadece, bütün hakların “kısa yoldan” tanımlanmasına yarayan bir “şemsiye hak” olarak yorumlanabilmektedir.<sup>13</sup>

Söz konusu yaklaşımlar sırasıyla incelendiğinde, her bir yaklaşımın hakkın sadece belirli unsurlarını dikkate alan “indirgemeci” bir tavrı içerdiği iddia edilebilir.

Örnek vermek gerekirse, kalkınma hakkını sadece ve sadece ekonomik, sosyal ve kültürel hakların bir toplamı olarak görmek kuşkusuz biraz zordur. Sonuç olarak kalkınma hakkının hayata geçirilmesi, bu haklarla olduğu kadar siyasal ve medeni haklarla da yakın ilişki içerisinde. Nitekim KHiD, hakkın nesnesi konumundaki kalkınmayı, siyasal ve medeni haklar da dâhil olmak üzere, tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin hayata geçirilmesine olanak veren; ekonomik, sosyal ve kültürel olduğu kadar siyasal bir süreç olarak tanımlamaktadır.<sup>14</sup>

Benzer bir biçimde, kalkınma hakkını salt self-determinasyon hakkının ekonomik ve sosyal boyutuna indirgemek de hakkın içerisinde barınan bir takım temel unsurların göz ardı edilmesine sebebiyet verecektir. Şöyle ki; bahse konu hakkın çizdiği çerçeve içerisinde hayata geçirilecek kalkınma süreçlerinin katılımcı, ayırım gütmeyen,

---

<sup>13</sup> Piron (2002) ss.11–12.

<sup>14</sup> KHiD 2. para.

hesap verilebilir ve şeffaf süreçler olması ve bu süreçler sonucunda elde edilecek getirilerin bireyler arasında hakça dağılımının gözetilmesi gibi temel hususların gözden kaçırılması, kalkınma hakkının sağlıklı bir biçimde yorumlanması açısından önemli bir eksikliktir.

Kalkınma hakkının gelişmiş ülkeler açısından yükümlülükler doğuran yeni bir hak olup olmadığı ise bu alanda 30 yılı aşkın bir süredir yürütülen tartışmaların başlıca konusunu teşkil etmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konuya değinilecektir. Dolayısıyla bu noktada, kalkınma hakkının gelişmiş ülkeler açısından şuan için herhangi bir hukuksal yükümlülük doğurmadığının belirtilmesi yeterlidir. Uluslararası hukuk açısından herhangi bir bağlayıcılığa sahip olmayan KHiD, uluslararası işbirliğinin kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından üstlenmesi gereken rolü şu şekilde tanımlamaktadır:

“Kalkınmakta olan ülkelerin daha hızlı kalkınmalarının teşvik etmek adına kararlı bir tutum sergilenmesi gereklidir. Kalkınmakta olan ülkelerin çabalarının tamamlayıcısı olarak, uygun araçlar ve imkânlar sağlanması yoluyla söz konusu ülkelerin kapsamlı kalkınmalarını desteklemek adına uluslararası işbirliği şarttır.”<sup>15</sup>

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından birincil yükümlü, kalkınma süreçlerinin tecrübe edildiği ülkelerdeki egemen devletlerdir. Nitekim bu hususun altı, Deklarasyonda da açıkça çizilmektedir.<sup>16</sup> Deklarasyon, hakkın sahiplerini ve yüklenicilerini tanımlamakta ve kalkınma süreçlerinin yaşandığı devletler ile bu süreçlere uluslararası işbirliği aracılığıyla katkıda bulunacak diğer devletlere birbirlerinden farklı sorumluluklar yüklemektedir. Bu durum açıkça göstermektedir ki, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına uğraş vermek, salt gelişmiş ülkelere kalkınmakta olan ülkelere daha fazla mali kaynak aktarımı sağlamak saikiyle uluslararası hukuk kanallarını zorlamaktan çok daha fazlasını ifade etmektedir.

Peki, kalkınma hakkı, bütün hakların “kısa yoldan” tanımlanmasına yarayan bir “şemsiye hak” mıdır? Bir diğer ifadeyle, kalkınma hakkı, tüm diğer hakların ve

---

<sup>15</sup> KHiD 4 md. 2. para.

<sup>16</sup> KHiD 2. md. 3. para. ve 3 md.

özgürlüklerin bir toplamı mıdır? Söz konusu soruların yukarıda sadece bir boyutuna değinilen hukuksal bağlayıcılık sorunları ile birlikte okunması, yeni soruları da beraberinde getirecektir:

- Şayet, tüm bu hak ve özgürlükler hukuken bağlayıcı Sözleşmelerde<sup>17</sup> düzenlenmiş ise, o zaman kalkınma hakkına niye ihtiyaç duyulmaktadır?
- Şayet, söz konusu Sözleşmelerdeki hukuken bağlayıcılık unsuru, bu haklara saygı gösterilmesini güvence altına alamıyorsa, başka bir “hukuken bağlayıcı” hakka sahip olmanın ne anlamı vardır?<sup>18</sup>

Kuşkusuz, kalkınma hakkının tanımından da çıkarılabileceği üzere her bir insan hakkının ve temel özgürlüğün hayata geçirilmesi, kalkınma hakkının dolaylı hedefini teşkil etmektedir. Bu dolaylı bir hedef olmalıdır, çünkü bu hak ile güvence altına alınmak istenen, esas olarak, insanların ve halkların kalkınmaya katılım gösterebilmeleri, katkıda bulunabilmeleri ve bu kalkınmadan yararlanabilmeleridir.

Bu iki amacın birbirleriyle büyük ölçüde iç içe geçmiş olduğu gerçeği dikkate alındığında, bir kalkınma hakkı ihlalinin, başka bir hakkın ihlali olmaksızın meydana gelemeyeceğini -veya kalkınma hakkının hayata geçirilmesi sürecinde yaşanan müspet bir gelişmenin, bir veya birden fazla insan hakkının hayata geçirilmesi anlamına geldiğini- iddia etmek ve yukarıda sorulan sorulara olumsuz cevaplar vermek anlaşılabilir bir tutumdur.

Bu nedenden dolayı, kalkınma hakkını sağlam temellere oturtmak ve bu hakkın mevcudiyetinin bir fark yaratmakta olduğu ispat etmek adına söz konusu hakkın içeriğinin ayrıntılı bir biçimde tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği üzere, uluslararası arenada bu amaç doğrultusunda şekillendirilmiş en kapsamlı girişim, 1998–2004 döneminde BM İnsan Hakları Komisyonu adına kalkınma hakkı konusunda bağımsız uzmanlık görevini yürütmüş bulunan Arjun Sengupta’ya aittir.

---

<sup>17</sup> Bkz. “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” ile “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”

<sup>18</sup> Florizelle O’Connor, *Concept document on the right to development*, (2005), s. 4



Kalkınma hakkının mevcudiyetinin gerekliliğini kanıtlamak amacıyla, ilk olarak kalkınma süreçlerin insan hakları bakımından sahip olduğu role odaklanan Arjun Sengupta'nın, kendisine verilen misyon doğrultusunda kalkınma hakkının teorik çerçevesini şekillendirme çabasına giriştiği, sonrasında ise söz konusu hakkın hayata geçirilebilmesi adına gerek ulusal eylemlerin, gerekse uluslararası işbirliği modalitelerinin tanımlandığı bir yapı önerdiği gözlemlenmektedir.

Bahse konu teorik çerçeve ve uygulama modelinde, hareket noktası olarak KHiD'da yer alan genel içerikli hükümlerden yola çıkılmaktadır. Dolayısıyla, Bağımsız Uzman'ın kalkınma hakkı konusundaki gelişmelere katkısının değerlendirildiği bu bölümünde KHiD maddelerine de sık sık atıfta bulunulacaktır.

### **Kalkınma Hakkının Tanımı**

Kalkınma hakkı, Kalkınma Hakkına İlişkin Deklarasyon'da, aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır:

Her bir insanın ve tüm halkların, sayesinde, her bir insan hakkının ve temel özgürlüklerin tam anlamıyla hayata geçirilebileceği ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal kalkınmaya katılım gösterme, katkıda bulunma ve bu kalkınmadan yararlanma imkânına sahip oldukları vazgeçilmez bir insan hakkıdır.<sup>19</sup>

Yukarıdaki tanımlama, bizlere hakka konu edilen kalkınmadan kastedilenin ne olduğuna ilişkin bir takım ipuçları vermektedir. Şöyle ki; bahse konu kalkınma süreçleri salt ekonomik boyuta indirgenmemiş olup, aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda tecrübe edilmesi öngörülen her türlü müspet gelişmeyi de içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla, KHiD'de telaffuz edilen kalkınma, bireylerin ve bireylerden müteşekkil halkların yaşantılarının hemen her boyutu ile ilişkilendirilen bir sürece tekabül etmektedir.

Bahse konu deklarasyonun ilan edildiği yıl olan 1986 yılına gelinene değin kalkınmaya ilişkin hâkim olan yaklaşımlarda, kalkınmanın bilhassa ekonomik büyüme ve kişi başına düşen milli gelirdeki artışlar ile bir tutulduğu ve deklarasyondaki tanımda altı önemle çizilen unsurların ikincil bir değere sahip olduğu gerçeği göz önünde

---

<sup>19</sup> KHiD 1 md. 1. para.

bulundurulduğunda, deklarasyonun, kalkınma paradigmlarında o tarihlerde gözlemlenmeye başlanan ve sonraki yıllarda gittikçe ivmelenmek suretiyle artan değişimin öncülerinden olduğu iddia edilebilir.

Söz konusu çok-boyutlu kalkınma sürecinin amacı, KHiD'nin giriş bölümünde "...bütün halkın ve her bireyin sahip olduğu refah düzeyinin, söz konusu halk ve bireylerin aktif, özgür ve anlamlı katılımları temeline dayanmak suretiyle devamlı olarak artırılması..." olarak tanımlanmaktadır.<sup>20</sup> Bu görüş, insanı kalkınma sürecinin merkezine yerleştirmektedir ve insan hayatının hemen her alanını kalkınma süreçleri ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim KHiD'nin 2. maddesi açıkça belirtmektedir ki: "İnsan kişisi, kalkınmanın temel öznesidir ve kalkınma hakkının aktif katılımcısı ve yararlanıcısı olmalıdır."

KHiD, bir sonraki adım olarak, bahse konu kalkınma süreçleri ile amaçlanan refah seviyesindeki sürekli artışı, kişilerin sahip olduğu hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi ile denk tutmaktadır. Bu tutum, hak-bazlı düşünce yapısının kazandırdığı bir yeniliktir ve kalkınma uygulamalarına dair bakış açılarında ciddi değişikliklere gidilmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir.

Arjun Sengupta, BM Bağımsız Uzmanı olarak kaleme aldığı raporlarda KHiD'nin sağladığı bu veriler ışığında kalkınma hakkının tanımını yaparken, Nobel ödüllü Ekonomist Amartya Sen tarafından geliştirilen modele sıkça atıfta bulunmaktadır. Sen'in çizdiği çerçeveye göre kalkınma, insanların sahip oldukları temel özgürlüklerin ve yeteneklerin genişlemesine tekabül etmektedir. Söz konusu yetenekler; sağlıklı bir hayat sürmek, özgürce kendimizi ifade edebilmek, toplum hayatına dilediğimiz gibi katılım gösterebilmek, iyi bir eğitim görmek gibi bizim için önem arz eden birtakım değerlerin maddiyata geçirilmesi adına sahip olduğumuz yeteneklerdir.<sup>21</sup>

Arjun Sengupta'ya göre KHiD'de tanımlanan kalkınma süreci de, her biri ilgili insan hakkı ile güvence altına alınmış olan söz konusu yeteneklerin genişlemesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, kalkınma hakkının amacı, insan haklarının ve temel

<sup>20</sup> KHiD Giriş Bölümü 2. para.

<sup>21</sup> Amartya Sen, *Development as Freedom*. (Oxford,1999) ss.227-31

özgürlüklerin gerek ayrı ayrı, gerekse bir bütün olarak hayata geçirildiği bir kalkınma sürecine işlerlik kazandırılmasıdır. Bu noktada üzerinde önemle durulması gereken birkaç hususun varlığından bahsedilebilir: Birincisi, haklar arasındaki karşılıklı ilişki ve bağımlılık unsurudur. Arjun Sengupta'ya göre, belirli bir hakkı belirli bir zaman dilimi içerisinde diğer hak ve özgürlüklerden tecrit etmek suretiyle hayata geçirmek mümkündür, ancak her bir hakkın bir diğeri üzerine olan etkisi de dikkate alınmak durumundadır. Örneğin, sağlıklı bir yaşam sürme hakkının ön koşulu; gıda hakkı, barınma hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği gibi diğer hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesidir. Diğer pek çok hak ile ilgili olarak benzer bağlantıların varlığından söz edilebilir.<sup>22</sup>

Kalkınma sürecinin hedeflerini insan hakları olarak tanımlamanın getirdiği bir başka zorunluluk, söz konusu süreç içerisinde belirli bir hakkı hayata geçirmek adına uygulanacak bir politikanın hiçbir biçimde başka bir insan hakkı ile ilgili bir ihlale sebebiyet vermemesini güvence altına almaktır. Çünkü kalkınma hedefleri insan hakkı olarak tanımlandığında, dolaylı olarak, her biri eşit derecede önemli ve ulaşılması gereken hedeflere dönüşmektedirler.

Bağımsız uzman Sengupta tarafından da benimsenen bu görüş, kuşkusuz kalkınma hedeflerinin, bir diğer deyişle insan haklarının, hepsinin birden aynı anda tam anlamıyla hayata geçirilmesi gibi ütöpik bir imayı içermemektedir. Tersine; ekonomik, kurumsal, teknolojik kısıtları da göz önünde bulundurmak suretiyle kimi hedeflerin ön plana çıkartılması ve kalkınma politikalarının bir takım öncelikler doğrultusunda oluşturulması gerekmektedir. Bu noktada vurgulanmak istenen husus, sebebi kaynak sıkıntısı olsun ya da olmasın kalkınma adı altında yürütülen hiçbir faaliyetin insan haklarına aykırı bir fiil içermemesi zorunluluğudur.

Diğer yandan altı önemle çizilmesi gereken bir başka nokta, kalkınmanın tabiatı gereği durağan bir kavram olmamasıdır. Hakların sergilediği bütünsellik olgusu sadece şimdiki zamanla sınırlı olmayıp, gelecek zaman edimlerini de etkiler niteliktedir. Dolayısıyla, insan haklarının hayata geçirilmesi hedefine yönelmiş bir kalkınma

---

<sup>22</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2001) s. 4

politikası; ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve çevresel sürdürülebilirlik olgusu çevresinde şekillenmelidir.

Bütün bu görüşler ışığında, bağımsız uzmanın yorumu dâhilinde basit bir model ile kalkınmanın ne olduğunu anlamaya çalışırsak, aşağıdaki gibi bir tablo ile karşı karşıya kalırız:

- Zamanın belirli bir noktasında, bir ülkede yaşamakta olan insanların her biri, önem verdiği birtakım değerleri hayata geçirebilmek adına belirli bazı yeteneklere sahiptir.
- Bu yetenekler aynı zamanda o bireylerin sırf insan olmalarından dolayı sahip oldukları haklar ile güvence altına alınmışlardır. Bu durumda, kişilerin sahip olduğu hakların uygulanabilirlik seviyesi, belirli bir anda belirli bir ülkenin, yörenin vs. kalkınmışlık seviyesini verecektir.
- Bu haklardan birinin hayata geçirilmesi açısından yaşanan müspet bir gelişme, şayet başka bir hak açısından bir gerilemeye yol açmıyorsa, genel bir ilerlemeden bahsedilebilir.
- Dolayısıyla, referans noktası olarak seçtiğimiz andan daha ileriki bir tarihte, şayet, herhangi bir ihlale yol açmaksızın, hakların uygulaması açısından daha olumlu bir pozisyona gelinmişse, arada geçen süreç, kalkınma hakkının tanımladığı kalkınma sürecine tekabül edecektir.

### **Haklar Vektörü**

Arjun Sengupta, bahse konu olguya “haklar vektörü” adını vermekte ve kalkınma hakkını bu vektör yaklaşımı ile tanımlamaktadır. Söz konusu vektör, içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kadar, medeni ve siyasal hakları da barındırmaktadır. Her bir hak, birbiri ile bağlantılı olup, ayrıca, uygulanabilmesi adına gerek duyulan ekonomik, mali, teknik ve kurumsal kaynakların varlığına ihtiyaç duymaktadır.<sup>23</sup> Bu sebeptendir ki, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla’daki ve mali, teknik, kurumsal diğer kaynaklardaki büyüme de vektörün, dolayısıyla kalkınma hakkının içerisinde yer almaktadır.

---

<sup>23</sup> Bağımsız Uzman’ın Birinci Raporu (1999) s. 21

Sengupta'ya göre haklar vektörünün -bir diğer deyişle kalkınma hakkının- içinde barındırdığı insan hakları ile ilişkisi tek boyutlu değildir. Söz konusu hak, bir yandan diğer hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi açısından bir temel teşkil etmekte, diğer taraftan, bu hakların hayata geçirilmesi ile kendi kendini beslemektedir. Basit bir örnek ile açıklamak gerekirse, kalkınma hakkı yaklaşımına uygun bir biçimde kişilerin eğitim hakkına kavuşması sonucunda nüfusun eskisine nazaran daha büyük bir bölümünün gerek nitelik, gerekse nicelik olarak daha üst seviyelerde eğitim alması, ilgili ülkenin beşeri sermayesinin güçlenmesine vesile olacak ve bu durum, kalkınma süreçlerinin hızlanmasına katkıda bulunacaktır. Başka bir deyişle, kalkınma hakkı ile diğer haklar ve özgürlükler arasında zamana yayılmış bir araç-amaç döngüselliğinden bahsetmek mümkündür.

Öte yandan kalkınma hakkı, yukarıda değinilen niteliklerin de ötesinde birtakım özellikler içermektedir. Sengupta'ya göre, bahse konu hakkın, uygulanma süreçlerine katkıda bulunduğu diğer haklardan ayrı olarak değerlendirebilmek ve hangi sebeplerden dolayı bu hakkın gerekli olduğunu tespit etmek adına daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır. Şöyle ki; yukarıda da belirtildiği üzere, kalkınma hakkı yaklaşımı doğrultusunda şekillenen kalkınma süreçlerinin amacı, insan hak ve özgürlüklerinin hayata geçirilmesi idi. Bu noktada, kalkınmanın da bir insan hakkı olduğunu ve dolayısıyla, yöneldiği hedeflerinkine benzer birtakım özelliklere sahip olması gerektiğinin altını çizmekte fayda vardır. Söz konusu süreç, uluslararası insan hakları hukukunca tespit edilen norm ve prosedürlere uygun olarak yürütülmek durumunda, bir diğer deyişle, şeffaf, hesap verilebilir, katılımcı ve ayırım gözetmeyen bir üsluba sahip olmak ve karar alma süreçleri ile elde edilen çıktıların paylaşımı ile ilgili olarak hakkaniyet ilkesine göre şekillendirilmek zorundadır.<sup>24</sup>

### **Kalkınma hakkının doğurduğu yükümlülükler**

Bir insan hakkı tanımı içerisinde hak sahiplerinin belirlenmesi, sonrasında söz konusu hak sahiplerinin hangi konularda hak iddia edebileceğinin tespit edilmesi, doğal olarak bahse konu hakkın hayata geçirilmesi adına kimi yükümlülüklerin ortaya

---

<sup>24</sup> Bağımsız Uzman'ın Üçüncü Raporu (2001) s. 4

ıkmasını ve yükümlülük sahiplerinin belirlenmesini gerektirmektedir. 1986 Deklarasyonu da, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına değişik aktörlere değişik sorumluluklar yüklemektedir. KHiD'nin 2. maddesinin 2. paragrafında belirtildiği üzere, "Bütün insanların ... bireysel ve kollektif olarak kalkınma sorumluluğu vardır ve bu nedenle kalkınma için uygun politik, sosyal ve ekonomik düzeni teşvik etmek ve korumak durumundadırlar."

Öte yandan, devletlerin sorumluluğu doğrudan doğruya kalkınmayı gerçekleştirmek olmayıp, "... kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına ulusal ve uluslararası düzeyde uygun koşulların yaratılması..." olarak belirlenmiştir. Bir diğer deyişle, devletlerin sorumluluğu, kişilerin gerek bireysel, gerekse kollektif olarak yüklenmiş olduğu sorumlulukları tamamlar niteliktedir. Bu noktada, kalkınma sorumluluğu ile kalkınma hakkının hayata geçilmesi adına sahip olunan sorumluluk arasında belirgin bir fark bulunduğunun altını çizmekte yarar vardır. Kalkınmakta olan bir ülkede devletin söz konusu süreç içerisinde oynadığı başat rol göz önünde bulundurulduğunda, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından birincil sorumlunun, ilgili devlet olduğu aşıkrdır.

Sengupta'ya göre, devletin üstlendiği sorumluluk, diğer haklar ile ilgili olarak üstlenilmesi beklenen sorumluluklara benzer bir biçimde, kişilerin kalkınma hakkına saygı göstermek, söz konusu hakkı korumak ve hayata geçirmek şeklinde vuku bulmaktadır.<sup>25</sup> Bu bağlamda, devletler, kalkınma hakkının ihlali sayılabilecek işlem ve eylemlerden uzak duracak, 3. kişiler ve devlet-dışı aktörler tarafından gerçekleştirilebilecek ihlal içeren hareketlere karşı bir koruma sağlayacak ve hakkın etkin bir biçimde kullanılması adına gerekli kaynak ve hizmeti temin edecektir.

Bu noktada, kalkınma hakkının, bilhassa ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile ilgili olarak yöneltelen kimi eleştirilerden nasibini aldığını belirtmekte fayda vardır. Örneğin pozitivist bakış açısı, bir hakkın insan hakkı olarak nitelendirilebilmesi için o hakkın yasal olarak uygulanabilir olmasını şart koşmaktadır. Bu görüşe göre, haklar ile ykmllkler arasında bire bir örtüşme olması ve bir işlem ya da eylemin belirli bir

---

<sup>25</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2002) s. 12

hak iddiası üzerinde doğurduğu menfi etkinin mahkemelerce kolaylıkla tespit edilebilmesi, söz konusu hakkın bir insan hakkı olarak tanınması açısından gereklilik arz etmektedir. Aksi halde, söz konusu hak sosyal nitelikli bir talepten ya da mütalaadan öteye gidemeyecektir.<sup>26</sup>

Bu görüşe koştur olarak, gene pozitivist bakış açısı uyarınca, belirli bir hakkın insan hakkı olup, olmadığına ilişkin yapılacak değerlendirmede, bahse konu hakkın hayata geçirilebilmesi adına ihtiyaç duyulan gerek mali, gerek fiziki, gerekse kurumsal kaynakların sınırlı oluşu da göz önünde bulundurularak, hakkın belirli bir zaman dilimi içerisinde tam anlamıyla hayata geçirilebilmesinin ve korunmasının mümkün olup olmadığının dikkate alınması önerilmiştir.

Yukarıda ana hatları sunulan test, hiç şüphesiz, devletin yasaklayıcı ve zorlayıcı yasal tedbirler alması ile nispeten çok daha kısa bir sürede güvence altına alabilecek olan siyasal ve medeni haklar için farklı; pozitif davranış gerektiren, ancak kaynak sıkıntısı nedeniyle kimileri belki de hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçirilemeyecek olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar için farklı bir sonuç doğuracaktır.

Sengupta'ya göre, söz konusu testin, belirli bir talebin bir insan hakkı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin sağlayacağı veriler yanıltıcı olabilir. Bunun bir sebebi; genel olarak zaman ve kaynak aktarımı gerektirmediği iddia edilen pek çok medeni ve siyasal hakkın kimi durumlarda ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kadar yoğun pozitif müdahale gerektirmesi ve bu nedenle diğer haklar kadar çok kaynak tüketimine yol açmasıdır. Benzer bir biçimde, pek çok ekonomik, sosyal ve kültürel hakkın belirli açılardan güvence altına alınmasının da yasa koyucunun basit bir iradesi ile sağlanabileceği iddia edilebilir.<sup>27</sup>

Günümüzde, devletlerin insan haklarının hayata geçirilmesi açısından üstlenmiş olduğu yükümlülöklere dair ayırmda geçmişe nazaran daha esnek bir tanımlamaya gidildiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Stephen Marks, Arjun Sengupta'nın da atıfta

---

<sup>26</sup> Sengupta (2002) ss. 244-45

<sup>27</sup> a.g.e. 245

bulunduğu, ilgili çalışmasında yükümlölüklerle ilişkin ikili bir sınıflandırmaya gitmektedir.<sup>28</sup>

Marks'a göre yükümlölükler, kusursuz ve kusursuz olmayan yükümlölükler (*perfect and imperfect obligations*) olarak ikiye ayrılır. Kusursuz yükümlölükler, pozitivist görüşün betimlediği, yargı süreçlerine doğrudan konu olabilen yükümlölüklerdir. Bu bağlamda, belirli bir hakka ilişkin kusursuz yükümlölüğün varlığının en somut göstergesi, söz konusu hakkın ihlali sonrasında hukuki tazmin mekanizmalarının kolaylıkla devreye sokulabilmesidir.

Söz konusu yükümlölükler, bir hakka saygı duyulması ve o hakkın korunması sorumluluğunu da içerir. Bir hakka saygı duyulması, devlet görevlilerinin söz konusu hakkı ihlal eden hareket ya da ihmallerinin önüne geçilmesi anlamına gelmektedir. Bir hakkın korunması ise, 3. şahıslardan gelecek müdahalelere karşı bir korumanın ve güvence mekanizmasının tesis edilmesidir.

Kusursuz olmayan yükümlölüklerin mevzu bahis olduğu durumlarda ise, kişilerin doğrudan mahkeme önünde hak araması mümkün görülmemektedir. Bu yükümlölükler sırasıyla hakların hayata geçirilmesini teşvik etmek (*to promote*), kolaylaştırmak (*to facilitate*) ve bireylerin sahip oldukları haklardan arzu edilen ölçüde yararlanmaları adına kimi gerekleri yerine getirmek (*to fulfill*) veya kimi imkânları sağlamak (*to provide*) şekillerinde ortaya çıkabilmektedir.

Marks, bu yükümlölükleri, “...devletlerin belirli bir politika izlemek veya belirli sonuçlara ulaşmak adına girmiş oldukları genel taahhütler...” olarak tanımlamaktadır. Söz konusu yükümlölüklerin yerine getirilmemesi, her ne kadar hukuki sorumluluk doğurmasa da, bu durum, kusursuz olmayan yükümlölüklerin yasal olmadığı anlamına gelmez.

Bu noktada, Marks'ın önerdiği biçimde üçlü bir sınıflandırılmaya tabi tutulabilen ya da diğer pek çok belge düzenlendiği haliyle hakka dair gereklerin yerine

---

<sup>28</sup> Stephen Marks, *The Human Rights Framework for Development: Seven Approaches* (Boston, 2003), ss. 19-22



getirilmesi yükümlülüğü şemsiyesi içerisine yerleştirilebilen pozitif müdahale yükümlülüğünün tedricilik olgusu göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiğinin altını tekrar çizmekte fayda vardır.

Nitekim gerek söz konusu hakların düzenlendiği Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin hükümleri; gerek bahse konu hükümlere açıklık getirmek adına 1986 yılında ortaya atılan Limburg İlkeleri; gerekse 1997 yılında, Limburg İlkeleri'nin ilanını takiben geçen 10 yıllık süre zarfında yaşanan gelişmeler ışığında söz konusu ilkelerin yeniden değerlendirildiği Maastricht Kılavuzu; söz konusu hak grubunun tedrici olarak hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmekte; devletleri, gereken politikaları hızlı ve kararlı bir biçimde uygulamaya davet etmektedir.<sup>29</sup>

Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların geçerliliğini kanıtlama uğraşı çerçevesinde şekillenen tezlerin, kalkınma hakkının kapsayıcı doğasından dolayı, söz konusu hak açısından da uygulanabilir olduğu açıktır. Ancak belirtmek gerekir ki, yukarıda sıralanan ayrımlar ve yaklaşım biçimleri, esas olarak ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkindir. Dolayısıyla, kalkınma hakkını, diğer hak ve özgürlükler ile ekonomik büyümeden müteşekkil bir vektör olarak tanımlamak, bahse konu hakkın bir “şemsiye hak” olduğu veya diğer hakların –özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların- bir toplamını ifade ettiği görüşü doğrultusunda hakkın geçerliliğini sorgulayan eleştirileri gerektiği gibi karşılayacak sağlam bir teorik çerçevenin oluşturulmasını da zorunlu kılmaktadır.

Arjun Sengupta'nın bu yönde belirli bir çaba gösterdiği gözlemlenmektedir. Sengupta'nın bu konudaki ilk kapsamlı girişimi, BM bağımsız uzmanı olarak BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunduğu 20 Aralık 2001 tarihli 4. raporunda yer almaktadır. Söz konusu raporda, Sengupta, kalkınma süreçlerine katılım göstermek, katkıda bulunmak ve bu süreçlerden yararlanmak şeklinde tanımlanan hakkın, bu süreçler sonucunda elde edilen çıktılara erişim hakkından farklı olduğunu bir kez daha vurgulamakta, bahse

---

<sup>29</sup> Bağımsız Uzman'ın Birinci Raporu (1999) s. 9. Ayrıntılı bilgi için bkz. “The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on the Economic, Social and Cultural Rights”, [www.unimaas.nl/bestand.asp?id=2453](http://www.unimaas.nl/bestand.asp?id=2453)

konu hakkın nesnesinin “hedeflerin aşamalı olarak hayata geçirildiği; tutarlılığı ve sürdürülebilirliği korumak adına zamana yayılmış bir biçimde yürürlüğe konan ve istenilen sonuçların büyük bir olasılıkla elde edilmesine imkân veren plan ya da programlar” olarak betimlemektedir.<sup>30</sup>

Söz konusu tanımlama, gene Amartya Sen tarafından ortaya atılan “metahak” kavramı ile uyumluluk göstermektedir raporda dile getirilen görüşe göre.<sup>31</sup> Sen tarafından tanımlanan “metahak”, bireylerin, belirli bir haklarının hayata geçirilebilir olması adına izlenecek somut politikalara hakkı olması anlamına gelmektedir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, her bir bireyin nitelikli bir eğitime erişiminin sağlanmasının kısa vadede tam anlamıyla gerçekleştirilmesi şu ya da bu sebepten dolayı mümkün olmayabilir. Ancak bahse konu hakkın -bizim örneğimizde eğitim hakkının- hayata geçirilmesi adına çeşitli devlet organları tarafından yürütülecek -örgün eğitim sisteminin ülke çapında yaygınlaştırılması, eğitim personel rejiminin iyileştirilmesi gibi- sağlam ve kararlı politikaların var oluşu, görece soyut bir pozisyonda bulunan esas haktan farklı bir nesneye sahip yeni bir hakkın -bir metahakkın- ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Söz konusu metahak kapsamındaki yükümlülük olgusu, izlenmesi öngörülen politikaların içeriğinin tam olarak belirlendiği an itibariyle kusursuz olmayan bir nitelik arz etmemekte, tersine doğrudan ilgili devlet organlarına karşı ileri sürülebilir konuma gelmektedir.

Arjun Sengupta da dördüncü raporunda benzer bir ilişkiyi, kalkınma hakkı kapsamında ulaşılmak istenen ve kısa vadede toplu bir biçimde ulaşılmaması oldukça güç olan kalkınma hedefleri -bir diğer deyişle insan hak ve özgürlükleri- ile kalkınma süreçleri -yani söz konusu hedeflere ulaşmak adına izlenecek somut politikalar- arasında kurmuştur. Böylesine bir bağlantının kabulü, kalkınma hakkının uygulamaya konması açısından her bir aktörün –yani devletin, yerel hükümetlerin, çok-uluslu şirketlerin, çok-terafli örgütlerin, uluslararası topluluğun üyelerinin- üstleneceği rollerin açık bir biçimde birer yükümlülüğe dönüşmesine yardımcı olacaktır. Sengupta’nın bahse konu raporunda savunduğu bu görüş uyarınca, bu vesile ile kalkınma hakkının ayrı bir hak olarak değerlendirilmesi imkânı da doğmuş olacaktır.

<sup>30</sup> Bağımsız Uzman’ın Dördüncü Raporu (2002) s. 7

<sup>31</sup> Bağımsız Uzman’ın Dördüncü Raporu (2002) s. 7

Ancak Arjun Sengupta'nın süreç içerisinde yukarıda sunmuş olduğu teorik çerçeveden kimi sapmalar gösterdiği de gözlemlenmektedir. Örneğin, bağımsız uzman, 2003 yılında kaleme aldığı bir makalede, haklar ve yükümlülüklerin bir madalyonun iki yüzü olduğunu belirtmekte, bir insanın, şayet belirli bir hakka sahipse, söz konusu hakkının hayata geçirilmesi adına hakkın yüklenicilerinden gerekli politikalar talep etmesinin herhangi bir “metahak” tanımlamaya ihtiyaç duymaksızın mümkün olabileceğini ifade etmektedir. O halde, kalkınma hakkını, Amartya Sen'in tanımladığı “metahak”tan ziyade, bir “temel hak (*basic right*)” olarak betimlemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. O halde kalkınma hakkı, diğer bütün haklardan yararlanılması adına temel teşkil eden bir konumdur. Ancak böyle bir önerme, kalkınma hakkının diğerlerinden daha üstün olduğu çıkarımını içermemektedir.<sup>32</sup>

Görüldüğü üzere, Arjun Sengupta, kalkınma hakkını, ilişki içerisinde bulunduğu diğer hak ve özgürlüklerden ayrı bir zemine oturtmakta zorlanmaktadır. Bu sorunun, kalkınma hakkının, diğer hak ve özgürlüklerin oluşturduğu bir vektör olarak tanımlanmasından kaynaklandığı iddia edilebilir. Bu noktada, yukarıda değinilen yaklaşımlardan bilhassa ikincisi -yani temel hak yaklaşımı- ile ilgili birkaç önemli hususun altını çizmekte yarar vardır. Şöyle ki, Arjun Sengupta tarafından da kabul edildiği üzere, kalkınma hedefleri olarak algılanan insan haklarının kısa vadede münferit olarak hayata geçirilebilmesi mümkündür. Ancak çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, hakların geneline bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşıldığı takdirde, uzun vadede yaşanacak kaynak kısıtlılığından dolayı kimi hakların diğerlerine tercih edilmek durumunda olduğu ve bu tercihin hiçbir insan hakkını ihlal etmeyecek bir biçimde gerçekleştirilmesi gerektiği de aşikârdır.

Bu bağlamda kalkınma hakkının, Arjun Sengupta tarafından yapılan haklar vektörü tanımları çerçevesinde gerçekten diğer insan hak ve özgürlüklerine bir “temel” oluşturduğu ifade edilebilir. Ancak, orta ve (büyük ölçüde) uzun vadede kendini hissettiren bu “temel teşkil etme” niteliği, haklar vektörünün hak ve özgürlük bileşenlerinden ziyade, ekonomik, teknik, kurumsal vb. kaynakların devamlı suretle

---

<sup>32</sup> Arjun Sengupta, *Development Cooperation and the Right to Development* (Boston, 2003) s. 6

artırılması bileşeninden ileri gelmektedir. İşte bu noktada, ekonomik kısıtlılık olgusu ve bir yandan bu olguyla baş edilmesi açısından hayati öneme sahip olan, diğer yandan kalkınma hakkı ile ilgili tartışmaların “dipsiz kuyusu” konumunda bulunan uluslararası işbirliği meselesi devreye girmektedir.

### **Kalkınma hakkı bağlamında ekonomik sınırlılık olgusu**

Genelde bütün insan hak ve özgürlüklerinin, özelde kalkınma hakkının hayata geçirilmesi süreçlerinde hak-bazlı bir yaklaşımın sergilenmesi, diğer bir ifadeyle şeffaflığın, hesap verilebilirliğin ve katılımın sağlanması, ayırım gözetmeme ilkesine uygun davranılması; ayrıca karar alma süreçlerinin ve elde edilen çıktılarının dağıtımının hakkaniyet ilkesine göre şekillendirilmesi önerilen sistemin başat unsurları olmalarına rağmen, ekonomik büyüme unsuru olmaksızın sürdürülebilirlikten yoksun kalacaklardır. Dolayısıyla, bireylerin ve halkların kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından ekonomik büyüme amaçlı politikalar da aynı derecede önem arz etmektedir.

Tabii burada kastedilen ekonomik büyüme politikalarının, geçmiş dönemlerde kimi zaman uygulanmış bulunan haliyle; sosyal, kültürel, insani maliyetlere ikincil değer atfeden, toplum içerisindeki eşitsizlikleri daha da belirginleştiren biçimiyle algılanmadığının altını çizmekte yarar vardır. Sengupta’nın önerdiği çerçeve içerisinde sürecin diğer bileşenlerine uygulanan insan hakları hukuku ilkeleri, ekonomik politikalar için de eşit ölçüde geçerli olmalıdır.

Nitekim Arjun Sengupta, ülkelerin sahip olduğu (ekonomik, teknolojik, kurumsal vb) kaynakların artırılması olgusunu haklar vektörünün içerisine yerleştirmektedir. Bir diğer deyişle ekonomik büyüme, kalkınma hakkının ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilmektedir.

Ekonomik büyüme politikalarını haklar vektörünün içerisine yerleştirmenin iki temel sebebi olduğu iddia edilebilir. Bunlardan birincisi, gerek ekonomik, sosyal ve kültürel hakların, gerekse medeni ve siyasi hakların insanlar tarafından etkin bir biçimde kullanılmaların güvence altına alınması adına ekonomik, teknolojik, kurumsal vb kaynakların belirli bir düzeyin üzerinde seyretmesi zorunluluğudur. Kaynakların

hâlihazırda kısıtlı olması ya da kaynakların süreç içerisinde kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlayacak ölçüde artırılmaması biçiminde vukuu bulabilecek olan kaynak sıkıntısının, bilhassa yoğun pozitif müdahale gerektiren alanlarda arzu edilen seviyelerde etkinlik gösterilmesinin önüne geçeceği açıktır.

Diğer yandan, bir ülke ekonomisinde yaşanan kaynak sıkıntısının derecesinden bağımsız olarak ele alınması gereken bir konu, söz konusu ülke kaynaklarının o ülke halkını oluşturan bireyler arasında nasıl paylaştırıldığı ve yaşanan ekonomik büyümenin bireylerin hayatlarında yarattığı müspet ya da menfi etkilerin neler olduğudur. Ekonomik büyüme, insan haklarının hayata geçirilmesi bakımından azami dikkat gösterilmesi gereken bir olgudur. Çünkü söz konusu süreç, bir takım yapısal eşitsizlikler giderilmediği takdirde, kendisine “peşinen” atfedilebilen olumlu rolün tam tersi sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahiptir. Ekonomik büyüme hedefli politikaların oluşturulma ve uygulanma aşamalarında kaynağını insan hakları ilkelerinden alan bir zihniyet dâhilinde davranılması, bir diğer deyişle, haklar vektörü içerisinde yer alan kalkınma hedeflerine ulaşılması adına ihtiyaç duyulan hareket kabiliyetinin gene söz konusu ilkeler dâhilinde şekillendirilmesi, kalkınma süreçlerinin hiç bir aşamasında hak ihlaline yol açılmamasını güvence altına almayı amaçlamaktadır.

Ekonomik büyümenin insan hakları hukuku ilkelerine uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi bir takım sonuçları da beraberinde getirmektedir. Arjun Sengupta, konu ile ilgili olarak aşağıdaki tespitte bulunmaktadır:

“Bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin hayata geçirilebileceği kalkınma hakkı, ya da kalkınma sürecine olan hak, hakkaniyete ve adalete ilişkin hususların kalkınmanın birincil belirleyicileri olduğu ve kalkınmanın bütün yapısının söz konusu belirleyiciler tarafından şekillendiği niteliksel açıdan farklı bir yaklaşım önermektedir. Örneğin, eğer yoksulluk azaltılmak, yoksullar güçlendirilmek veya en yoksul bölgeler canlandırılmak durumunda ise üretim yapısı da, kalkınma politikası yoluyla bu sonuçları doğuracak biçimde şekillendirilmelidir. Politikanın amacı, bunu, çıktı düzeyindeki genel artışın sağlanması gibi diğer hedefler üzerinde asgari olumsuz etki meydana getirecek şekilde başarmak olmalıdır. Ancak, eğer bir denge kurulacaksa, büyüme, ulaşılabilir azami seviyeden daha az gerçekleşecektir. Hakkaniyete dair kaygıları gidermek için, bu durumun kabul edilmesi gerekmektedir. Eğer kalkınma süreçlerinin katılımcı olmaları gerekiyorsa, kararlar, süreçlerde gecikme

yaşanacağı gerçeği ve bu gecikmenin asgariye indirmesi gerekliliği göz önünde bulundurularak yararlanıcıların tam katılımı ile alınmalıdır.”<sup>33</sup>

Burada önemli olan husus, ekonomik büyümenin araçsal boyutunun ön plana çıkartılmasıdır. 20. yüzyılın büyük bir bölümü boyunca öncelikli olarak ulaşılmaya çalışılan bir amaç, kendisinden daha kapsamlı başka bir amacın vasıtası olarak algılanmaya başlanmıştır.

Bir yandan, ekonominin, ders kitaplarında da yer alan en basit tanımıyla “kıt kaynaklar ile sınırsız insan ihtiyaçlarının karşılanması” adına yürütülen çabalardan müteşekkil olması; diğer yandan, kalkınma hedeflerinin birer insan hakkı olarak belirlenip, her birine “vazgeçilemez” bir nitelik atfedilmesi, hedeflere ulaşılması açısından bütünsel bir yaklaşım çerçevesinde belirli bir öncelik sırasının oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, katılımcı niteliğe sahip bir anlayış ile söz konusu öncelik sırası göz önünde bulundurulmak suretiyle hazırlanacak kalkınma programlarının hayata geçirilmesi, şeffaf ve hesap verilebilir uygulamalar sonucunda gerçekleşecek ve ülkenin sınırlı kaynakları, sürdürülebilirlik ilkesi göz ardı edilmeksizin çeşitli hak ve özgürlüklerin uygulanması şekline bürünecektir.

Ancak, kalkınmakta olan ülkelerde hazırlanacak ve uygulanacak kalkınma stratejileri, genellikle söz konusu ülkelerin ekonomik, kurumsal, teknik vb kapasitelerinin (birinin, bazılarının veya hepsinin) ötesinde bir kaynak birikimini gerektirmekte, bu durum ister istemez uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, ekonomik büyümenin haklar vektörünün –ve dolayısıyla kalkınma hakkının– bir parçası olduğunu savunmak, uluslararası düzeyde bir takım sonuçlar doğurmaktadır. İşte çalışmanın bir sonraki bölümünde, Arjun Sengupta tarafından kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına uluslararası işbirliğine biçilen rol masaya yatırılacaktır.

### **Kalkınma hakkı ve uluslararası işbirliği**

Kalkınma hakkı ile ilgili gelişmelere temel teşkil eden KHiD’de hakkın hayata geçirilmesi açısından uluslararası işbirliğinin gerekliliğinin altının çizildiği pek çok madde mevcuttur. Şöyle ki, Deklarasyon’un giriş bölümü;

---

<sup>33</sup>Bağımsız Uzman’ın Birinci Raporu (1999) ss. 16–17

- Birleşmiş Milletler Şartı'nın "...ekonomik, sosyal, kültürel veya insani doğaya sahip uluslararası sorunların çözümü adına uluslararası işbirliğinin gerçekleştirilmesi ile ilgili amaç ve ilkelerine..." atıfta bulunmakta (1. paragraf);
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin "...herkesin, Deklarasyon'da düzenlenen hak ve özgürlüklerinin tam anlamıyla hayata geçirilmesine olanak verecek sosyal ve uluslararası bir düzene hakkı olduğu..." hükmünü göz önünde bulundurmakta (3. paragraf);
- Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca devletler arasındaki dostane ilişkilerin ve işbirliğinin teşvik edilmesinin önemini belirtmekte (5. paragraf);
- insan haklarını uluslararası düzeyde teşvik edecek ve koruyacak çabaların yeni bir uluslararası ekonomik düzen tesis edilmesi çabaları ile desteklenmesi gerekliliğinin altını çizmektedir (15. paragraf).

Deklarasyon'un doğrudan uluslararası işbirliğini düzenleyen 4. maddesi ise belirtmektedir ki:

"1. Devletler, gerek tek başlarına, gerekse kolektif olarak, kalkınma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesinin kolaylaştırılması amacıyla uluslararası kalkınma politikaları oluşturmak adına adımlar atmakla yükümlüdür.

2. Kalkınmakta olan ülkelerin daha hızlı kalkınmalarının teşvik etmek adına kararlı bir tutum sergilenmesi gereklidir. Kalkınmakta olan ülkelerin çabalarının tamamlayıcısı olarak, uygun araçlar ve imkânlar sağlanması yoluyla söz konusu ülkelerin kapsamlı kalkınmalarını desteklemek adına uluslararası işbirliği şarttır."

Deklarasyon metninin ilgili kısımlarından da anlaşılacağı üzere, KHiD, uluslararası işbirliğini kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına devletin üstleneceği çabaların destekleyicisi ve tamamlayıcısı olarak değerlendirmektedir. Ancak Deklarasyon, söz konusu işbirliğinin alacağı biçimlerin neler olabileceğine ilişkin çok fazla ipucu sağlamamaktadır. Örneğin, "uygun araç ve imkânlar" ile kastedilenin ne olduğu somutlaştırmamakta ve kalkınma hakkının hayata geçirilebileceği en uygun uluslararası konjonktürün unsurları tam anlamıyla belirtilmemektedir.<sup>34</sup>

---

<sup>34</sup> Piron (2002) s. 10

Gerçi, KHiD'nin hazırlanması ve ilanı süreçlerinin hazırlayıcı unsurları tarihsel süreç içerisinde dikkate alındığında, bilhassa Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen tartışmaları çerçevesinde en uygun uluslararası ortamın kimi bileşenleri dolaylı yoldan belirlenebilmektedir. Şöyle ki, KHiD'nin giriş bölümü, yukarıda da belirtildiği üzere, "...insan haklarını uluslararası düzeyde teşvik edecek ve koruyacak çabaların yeni bir uluslararası ekonomik düzen tesis edilmesi çabaları ile desteklenmesi..." gerektiği hususunda bir bilinçliliğin varlığını vurgulamaktadır. Bir diğer deyişle, söz konusu uluslararası ortam, küresel ekonominin içerisinde ülkeler arası (finansman, yatırım, yardım ve bilgi vb içerikli) her türlü akışın daha adil gerçekleşeceği bir ortam olmalıdır.

Ancak çalışmanın bir önceki bölümünde de belirtildiği üzere, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'in tesisine ilişkin çabalar, bilhassa 1980'lerin ilk yılları itibariyle, etkilerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Dolayısıyla, söz konusu çabalar ile uyumlu bir dil benimseyen KHiD'de yer alan bu vurgunun, geçmişte denenene, ancak olumlu sonuç elde edilemeyen bir girişimin ortaya koyduğu önerilere dayanıyor olmasının, kalkınma hakkının uluslararası boyutuna açıklık getirilmesi adına çok yarar sağlamadığı iddia edilebilir.

Arjun Sengupta da, söz konusu durumun varlığını tespit etmektedir. Ancak ona göre, 1970'lerden günümüze değin konu ile ilgili olarak tecrübe edilen değişimler politik nitelikli olup, kalkınmakta olan ülkelerin uluslararası işbirliğine duydukları gereksinimin özünü değiştirmemiştir:

"[Kalkınmakta olan ülkeler], yurtiçi kaynaklarını desteklemek adına sanayileşmiş ülkelere ciddi miktarlarda kaynak aktarımına ve borç yükünün azaltılması, ürün fiyatlarının stabilizasyonu veya pazarlara ayrıcalıklı erişim gibi kolaylıklara ihtiyaç duymaktadırlar. Uluslararası mali sistemin yapısı, düşük gelirli ülkelerin büyük bir çoğunluğuna gerçekleşen özel sermaye akımlarını caydırmaya devam etmekte ve herhangi bir dışsal şok tarafından uluslararası sermaye pazarında tetiklenebilen panik, sermayenin kalkınmakta olan ülkelerin çoğunu terk etmesine sebebiyet vermektedir. Kalkınmakta olan ülkeler, söz konusu sorunlar ile baş edebilmek adına uluslararası işbirliğine halen ihtiyaç duymaktadırlar."<sup>35</sup>

---

<sup>35</sup> Sengupta (2002) s. 877



Bu çerçevede, Arjun Sengupta'nın kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına uluslararası işbirliğine atfettiği rol, son derece açık bir önermeyi hareket noktası olarak kabul etmektedir:

“Kalkınma hakkının hayata geçirilmesi süreci, bir ülkenin kalkınma programının uygulanışı ve tasarımı açısından bir yöntem olarak algılanmaya başlandığında, uluslararası işbirliğinin önemi daha da aşikâr hale gelmektedir. Günümüzün küreselleşen dünyasında bir devlet yalıtılmış bir halde davranamaz; yani, kendi politikalarının diğer devletler üzerindeki etkisini ya da diğer devletlerin kendi politikaları üzerindeki etkisini göz ardı edemez. Gelişmiş ülkelerin politika ve uygulamalarının kalkınmakta olan ülkelere etkisi ve tersi, uluslararası işbirliği kavramının üzerine tesis edildiği zemini oluşturmaktadır. Etkiler gibi bu etkilere karşılık gelen yükümlülükler de iki taraflı olup, uluslararası işbirliğine sebebiyet vermektedirler.”<sup>36</sup>

Diğer yandan bağımsız uzman, KHiD'nin bağlayıcılığı ile ilgili olarak da geniş bir yorumlamaya başvurmayı tercih etmektedir. Sengupta, Deklarasyon'un uluslararası antlaşma statüsünde olmadığına, dolayısıyla herhangi bir hukuksal bağlayıcılığının bulunmadığına işaret etmekte; ancak, bahse konu belgenin 1993 yılında ilan edilen Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı sonrasında Birleşmiş Milletler içerisinde ulaşılan bir mutabakatı yansıtması itibarıyla tüm BM üye devletleri ve uluslararası kuruluşlar açısından ahlaki bağlayıcılığının bulunduğunu ifade etmektedir.<sup>37</sup> Bu çerçevede, söz konusu deklarasyona dair denetim mekanizmaları ile başta İkiz Sözleşmeler olmak üzere, insan hakları ile ilgili hukuksal bağlayıcılığa sahip diğer uluslararası andlaşmalara dair denetim mekanizmalarının sadece yöntem açısından farklılık göstereceğini, bu durumun KHiD'ye ilişkin denetimin önemi, kapsamı ve de etkinliği bakımından bir fark yaratmayacağını belirtmektedir. Herhangi bir sözleşme organının hukuksal yaptırımına sahip olmayan bu mekanizmanın, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi bakımından denk güçlerin -bu durumda diğer devletlerin- baskısı, demokratik ikna ve sivil toplumun müdahalesi gibi yöntemleri kullanması mümkün görülmektedir.

Öte yandan bağımsız uzmana göre, uluslararası işbirliğinin tabi olduğu hukuksal bir çerçevenin oluşturulması imkân dâhilindedir. İşte aşağıda incelenecek olan kalkınma anlaşması modeli de, söz konusu önermeye dayanmakta ve kalkınma hakkının hayata

<sup>36</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2001) s. 15

<sup>37</sup> Bağımsız Uzman'ın Birinci Raporu (1999) s. 3

geçirilmesi adına gerekli olan uluslararası işbirliğinin alması muhtemel şekli betimlemektedir.

## **Uluslararası işbirliğinin kalkınma hakkı bağlamında hayata geçirilmesi: kalkınma anlaşmaları**

### **Önceliklerin Belirlenmesi ve Ulusal Kalkınma Programının Oluşturulması:**

Kalkınma hakkının hayata geçirilmesi hususu ile ilgili olarak BM bağımsız uzmanı tarafından önerilen Kalkınma Anlaşması (*Development Compact*) modelinin, süreçlerin karmaşıklığını belirli bir düzeye indirmek ve söz konusu modeli hâlihazırda uluslararası topluluğun odaklandığı belli başlı hedefler ile uyumlu hale getirmek adına kimi amaçları ön plana çıkardığı gözlemlenmektedir. Arjun Sengupta, bu doğrultuda, ilk etapta gıda, temel eğitim ve temel sağlık haklarına evrensellik kazandırılmasının ve BKH'ler ile uyumlu bir biçimde yoksulluğun 2015 yılına kadar yarı yarıya azaltılmasının, modelin çevresinde şekillendirilebileceği ana amaçlar olarak belirlenmesini önermektedir.<sup>38</sup>

#### **Kutu 3: Binyıl Kalkınma Hedefleri<sup>39</sup>**

##### **1. Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması**

- Günde bir dolardan az bir parayla geçinmek zorunda bulunan nüfusun yarı yarıya azaltılması
- Açlık çeken nüfusun yarı yarıya azaltılması

##### **2. Evrensel ilköğretimin gerçekleştirilmesi**

- Tüm kız ve erkek çocukların ilköğretimlerini eksiksiz tamamlamaları

##### **3. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların konumunun güçlendirilmesi**

- İlköğretim ve orta öğretimde kız-erkek öğrenci dengesizliğinin tercihan 2005 yılına

<sup>38</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2001) s. 19

<sup>39</sup> Kaynak: <http://www.un.org.tr/UN/index.php?LNG=1&ID=9>

kadar ve her düzeyde giderilmesi

#### **4. Çocuk ölümlerinin azaltılması**

- Beş yaşından küçük çocuklar arasındaki ölüm oranının üçte iki azaltılması

#### **5. Anne sağlığının iyileştirilmesi**

- Anne ölüm oranının dörtte üç azaltılması

#### **6. HIV/AIDS, sıtma ve öteki hastalıklarla mücadele edilmesi**

- HIV/AIDS'in yayılmasının durdurulması ve geri döndürülmeye başlanması
- Sıtma ve öteki önemli hastalıkların görülme sıklığının durdurulması ve geri döndürülmeye başlanması

#### **7. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması**

- Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal politika ve proramlarla bütünleştirilmesi; çevresel kaynakları kaybının kazanıma dönüştürülmesi
- Sağlıklı içme suyuna sürdürülebilir biçimde ulaşamayan nüfusun yarı yarıya azaltılması
- 2020 yılına kadar en az 100 milyon gecekondlu sakininin yaşamının önemli ölçüde iyileştirilmesi

#### **8. Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi**

- Kurallara bağlı, öngörülebilir ve ayrımcılıktan arınmış açık bir ticari ve mali sistem geliştirilmesi. Ulusal ve uluslararası düzeyde iyi yönetim, kalkınma ve yoksullukla mücadele taahhüdü de buna dâhildir
- En az gelişmiş ülkelerin özel ihtiyaçlarının ele alınması. Bu ülkelerin ihracatına gümrük vergisi ve kota bağımsızlığı sağlanması; ağır borçlu yoksul ülkelere ödeme kolaylığı sağlanması; resmi iki taraflı borçların iptal edilmesi; ve yoksullukla mücadele eden ülkelere daha eli-açık resmi kalkınma yardımı yapılması
- Denize çıkışı olmayan gelişmekte olan ülkelerle gelişmekte olan ada devletçiklerinin özel ihtiyaçlarının ele alınması
- Borcun uzun vadede sürdürülebilir kılınmasına yönelik ulusal ve uluslararası önlemler aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerin borç sorununun kapsamlı biçimde ele alınması
- Gelişmekte olan ülkelerle işbirliği içinde, gençlik için düzgün ve üretken iş olanakları sağlanması
- İlaç şirketleri ile işbirliği içinde, gelişmekte olan ülkelerde zorunlu ilaçlara makul fiyatlarla ulaşılabilmesinin sağlanması
- Özel sektör ile işbirliği içinde, yeni teknolojilerin, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yararlarının yaygınlaştırılması

Bağımsız uzmanın söz konusu hakların hayata geçirilmesine öncelikli değer atfetmesi, haklar bakımından herhangi bir hiyerarşik imayı içermemekte, sadece uygulanabilirlik açısından kolaylık sağlanacağı düşüncesiyle böyle bir öneri

getirilmektedir. Bu çerçevede, kalkınmakta olan herhangi bir ülkede devlet, söz konusu hedeflerin yerine (ya da yanında) başka hedeflere yönelebilir, hazırlayacağı kalkınma programını kendi öncelikleri doğrultusunda şekillendirilebilir.<sup>40</sup>

Diğer yandan, Arjun Sengupta'nın önermiş olduğu model ile ilgili açıklamalar kronolojik açıdan incelemeye tabi tutulduğunda ilginç bir husus göze çarpmaktadır. Şöyle ki, Kalkınma Anlaşması modelinin ilk olarak telaffuz edildiği birinci rapor ile söz konusu modelin somut ve ayrıntılı bir biçimde ortaya konulduğu dördüncü rapor arasındaki belirgin bir farklılık vardır: Birinci raporda Kalkınma Anlaşmalarının temel hedefleri içerisinde yer almayan BKH'lere uygun bir biçimde yoksulluğun azaltılması hedefi, aradaki raporlarda olgunlaşarak, dördüncü raporda kendine bu çerçevede bir yer edinmiştir. 1999'un Temmuz ayında, yani Binyıl Deklarasyonu'nun ilanından ve BKH'lerin benimsenmesinden bir yıl kadar önce sunulan birinci raporun yoksulluğun azaltılması hedefine ayrıntılı olarak yer vermemesi makul karşılanabilir. Uluslararası topluluğun söz konusu süreç içerisinde sahip olduğu dinamizm göz önünde bulundurulduğunda, Binyıl Deklarasyonu'nu takiben sunulan ikinci ve üçüncü raporlarda gerek yoksulluk olgusunun araştırılması yönündeki taleplerin dikkate alınması, gerekse yoksulluk ile mücadele adına uluslararası topluluk içerisinde daha önce benzeri görülmemiş bir adanmışlık hissinin algılanması sebebiyle konuya ağırlık verilmesi de öngörülebilir bir tutumdur. Ancak diğer yandan, yoksulluğun -BKH'lerde düzenlendiği üzere- 2015 yılına kadar yarı yarıya azaltılmasının doğrudan doğruya Kalkınma Anlaşmalarının bir hedefi olarak önerilmesin sebeplerinden bir tanesinin, bilhassa önemli donör ülkelerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hâlihazırda mevcut bulunan süreçlere yenilerinin eklenmemesi yönündeki düşünceleri ve dolayısıyla Kalkınma Anlaşmaları modelinin uygulanabilirliği ile ilgili şüpheli tutumları sonucu kalkınma hakkının söz konusu model çerçevesinde hayata geçirilebilmesi hususunda gösterdikleri direncin kırılması gayesi olduğu da iddia edilebilir.<sup>41</sup>

Sebebi ne olursa olsun yoksulluk ile mücadelenin söz konusu model içerisine yerleştirilmesinin bir takım gözle görülür sonuçlar doğuracağı açıktır. Bu vesile ile kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına gerçekleştirilecek uygulamalar hususunda

<sup>40</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2001) s. 19

<sup>41</sup> Bkz. Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporuna Ek

kalkınmakta olan ülkeler açısından günümüzde geçerli olan değerlendirme ölçütleri doğrultusunda kıyaslanabilir verilere ulaşılması ve akabinde kalkınma hakkının sağladığı katma değerinin daha kolay bir biçimde tespit edilebilmesi mümkün olabilecektir.

Bu çerçevede, BHK'ler ile uyumlu bir biçimde birkaç hakka odaklanılması - gıda, temel eğitim ve temel sağlık hakları- Kalkınma Anlaşmalarının ilk adımını oluşturmaktadır.

Hedeflerin belirlenmesi aşamasını, ilgili devletin ulusal bir kalkınma programı hazırlaması adımı takip etmektedir. Söz konusu program, hak-bazlı bir yaklaşım çerçevesinde hazırlanmalı, dolayısıyla insan hakları hukukunda yer alan temel prensiplere uygun bir biçimde şekillendirilmelidir. Programın geliştirilmesi aşamasında, bilhassa ilgili ülkedeki sivil toplumun görüşünün alınması önem arz etmektedir. Ayrıca, bu aşamada ilgili devletin mevzuatı, uluslararası ve bölgesel düzeydeki insan hakları belgelerinde yer alan hükümlere -şayet uyumlu değilse- uyumlu hale getirilmeli, hak ihlalleri ile ilgili şikâyetlerin değerlendirilebileceği ulusal insan hakları komisyonları gibi mekanizmalar kurulmalı ya da -şayet mevcutlarsa- etkin hale getirilmelidirler.

İlgili devlet tarafından atılması gereken bir sonraki adım, uluslararası düzeyde bir kalkınma anlaşması talebinde bulunulmasıdır. Bu adımı ise, gerek ulusal otoritelerin, gerekse uluslararası topluluğun kalkınma anlaşması çerçevesinde üsteleneceği yükümlülüklerin belirlenmesi safhası izleyecektir.

#### **Destek grubunun oluşturulması:**

Ulusal düzeyde atılan bu adımların yanında uluslararası düzeyde başlatılması gereken sürece dair yapılması gereken ilk şey, ilgili ülkede faaliyet gösteren gerek iki-taraflı, gerekse çok-taraflı uluslararası aktörlerin bir araya gelebileceği bir yapı oluşturulmasıdır. Bağımsız uzmanın düşüncesine göre, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) bünyesindeki Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC), böylesi bir faaliyetin koordine edilebilmesi bakımından gerekli niteliklere sahiptir. DAC'ın örgütlediği bu destek grubunun kalkınmakta olan söz konusu ülkeye özel ilgileri

bulunan başlıca donör ülkeler, bölgesel kalkınma ajansları, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası temsilcileri ile BM İnsan Hakları Komiserliği, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve kalkınma programına dâhil edilebilecek diğer haklar ile ilgili uluslararası örgütlerden gelecek katılımcılardan müteşekkil olması önerilmektedir.<sup>42</sup>

OECD-DAC'ın örgütleyici rol üstlenmesi hususundaki bu önerinin birkaç nedeni olduğu iddia edilebilir. Birincisi, dünyada hâlihazırda gerçekleştirilen Resmi Kalkınma Yardımı akımlarının yaklaşık % 95'i DAC'a üye olan donör ülkeler tarafından yapılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, DAC tarafından sağlanacak forumun kapsayıcı niteliği hususunda herhangi bir soru işareti bulunmamaktadır. İkincisi, DAC, resmi kalkınma yardımları ile ilgili uluslararası düzeydeki temel trendlere yön veren, koordinasyon kabiliyetini en üst seviyede üye ülkelerin hizmetine sunan bir oluşumdur.

Ancak bu görüşün başta OECD-DAC yetkilileri olmak çeşitli çevrelerce sıcak karşılanmadığı gözlemlenmektedir. Komite'nin hâlihazırdaki yapısı ve görevleri gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu “gönülsüzlüğün” nedenleri anlaşılabilir. Şöyle ki, 50 yıla yakın bir süredir faaliyet gösteren DAC bünyesinde genel olarak insan hakları ile ilgili bir altyapının bulunmayışı, söz konusu komitenin bu husustaki uluslararası eşgüdümün sağlanması açısından “doğru adres” olmamasına neden olabilir. Öte yandan, üstü kapalı ancak ziyadesiyle geçerli başka bir neden de, kalkınma hakkının ortaya atıldığı ilk yıllardan bu yana söz konusu hak ile ilgili olumsuz tutum sergilemeye devam eden ve uluslararası işbirliği hususunda hukuksal bir bağlayıcılığı her fırsatta açıkça reddeden kimi önemli donör ülkelerin DAC'ın ürettiği konseptlerin şekillendirilmesi açısından başat konumda olmalarıdır.<sup>43</sup>

Sonuç olarak, bağımsız uzman Arjun Sengupta'nın dördüncü raporunda dile getirdiği DAC ile ilgili söz konusu öneri, donör topluluğu içerisinde şu ya da bu sebepten dolayı çok fazla destek görmemiştir. Ancak konu ile ilgili olarak, kimi yapıcı karşı önerilerin öne sürüldüğünden bahsetmekte fayda vardır. Örneğin, bağımsız uzman

<sup>42</sup>Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2001) s. 20

<sup>43</sup> DAC önceliklerinin belirlenmesi hususunda üyeler arasında mutabakat şartı aranmaktadır.

tarafından görüşülen IMF yetkilileri, DAC'tan ziyade BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından koordine edilen ülkesel düzeydeki “Yuvarlak Masa Toplantıları (*Roundtable*)”nın kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından ihtiyaç duyulan uluslararası işbirliğinin odağı konumunda düşünülebileceğini dile getirmişlerdir.<sup>44</sup>

İster DAC koordinasyonunda, ister başka bir oluşum çerçevesinde şekillenecek olan destek grubunun üsteneceği roller ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Kalkınma programının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi;
- Belirlenen yükümlülüklerin incelenmesi;
- Uluslararası topluluğun üyeleri arasındaki yük-paylaşımı (*burden-sharing*) hakkında karar verilmesi.

Kalkınma anlaşması sürecinin ilk etapta bir nevi müzakere süreci biçiminde vukuu bulacağını iddia etmek yanlış olmaz. Şöyle ki, ilgili devlet tarafından dile getirilen kalkınma anlaşması talebi sonrasında oluşturulan destek grubunda taraflar, ulusal otoritelerce hazırlanan kalkınma programı doğrultusunda ortaya konan hedeflerin hayata geçirilmesi adına atılması gereken adımları belirleyeceklerdir. Söz konusu adımların atılması, doğal olarak kalkınmakta olan ülkede devletin bir takım tedbirler almasını ve bir takım icraatlarda bulunmasını gerekli kılmaktadır. Burada önemli olan husus, ilgili devlet söz konusu hamleleri gerçekleştirdiği takdirde, destekleyici unsur olarak değerlendirilen kalkınma işbirliğinin gereklerinin uluslararası topluluk tarafından yerine getirileceğinin güvence altına alınmasıdır. Bu durumda, bahse konu uluslararası destek için gereken tedbirler, performans kriterleri vs., ilgili devlet ve destek grubu arasındaki müzakereler sonrasında kabul edildikleri andan itibaren iki taraf açısından da bağlayıcı bir niteliğe bürüneceklerdir.<sup>45</sup>

Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, uluslararası işbirliğinin alacağı biçimler çeşitlilik arz etmektedir. Arjun Sengupta da, kalkınma anlaşması modeli içerisinde betimlediği uluslararası işbirliğini geniş bir açıdan tanımlamaktadır. Bir diğer deyişle, Resmi Kalkınma Yardımları, kalkınma işbirliğinin alabileceği yegâne

<sup>44</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporuna Ek (2001) s. 8

<sup>45</sup> Bağımsız Uzman'ın Dördüncü Raporu (2001) s. 21

şekil değildir. Dış borçlar ile ilgili düzenlemeler, yatırımların artırılması, uygun ticari koşulların oluşturulması gibi seçeneklere de aynı ölçüde ağırlık verilmelidir.

Ancak Sengupta'ya göre; gıda, sağlık, eğitim ve temel altyapının inşası ile ilgili büyük insani kalkınma projeleri ciddi miktarlarda başlangıç yatırımı –bir diğer deyişle “sıcak para”- gerektirmektedir. Dolayısıyla, kalkınmakta olan ülkelerin yatırım koşullarının iyileştirilmesi -bu vesile ile ekonomik büyümenin tetiklenmesi- kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu yatırımlar ise kalkınmakta olan pek çok ülkede yurt-içi kaynaklar ile finanse edilememekte, bu sebepten dolayı yurt-dışı kaynak akışı söz konusu ülkeler için yaşamsal bir konuma gelmektedir.

Bu çerçevede, kalkınmakta olan ülkelerin büyük bir kısmının yabancı yatırımların rotası üzerinde bulunmuyor ve gereken kaynak birikimin uluslararası sermaye piyasalarından sağlanamıyor oluşu, Resmi Kalkınma Yardımlarının, söz konusu ülkelerin ihtiyaç duyduğu yurt-dışı kaynağın yaratılması adına kısa vadede en etkili seçenek haline gelmesine sebebiyet vermektedir.

Diğer yandan, kalkınma işbirliği faaliyetlerinin, sadece dayanışma kavramı çerçevesinde şekillendirilmediği görülmektedir. Her bir donör, kendi dış politika önceliklerini, iç mekanizmalarını ve kamuoyunu göz önünde bulundurarak stratejilerini oluşturmakta ve bu çerçevede, kimi ülkeler ile işbirliğine girmek söz konusu olduğunda şu ya da bu sebepten ötürü olumsuz veya kayıtsız bir tutum sergileyebilmektedir. Bu durum ise, Resmi Kalkınma Yardımı akımlarının homojen bir dağılım gösterememesine neden olmaktadır. Bir diğer deyişle, dünya üzerindeki kimi ülkeler aşırı fonlanmakta, kimileri ise Resmi Kalkınma Yardımlarından gerektiği ölçüde pay alamamaktadır.

Bu durumun kalkınma anlaşması modeli bağlamında uluslararası yükümlülüklerin belirlenmesi sorununa yansısı ise şöyle olacaktır: Dünya üzerinde verilen bütün kalkınma yardımları bu çerçevede bir yükümlülük zeminine oturtulsa dahi, model, kimi ülkeler bakımından sorunsuz işleyecek, kimileri bakımından ise öngörülen sonuçları doğuramayacaktır.



Arjun Sengupta, yukarıda değinilen sorunun üstesinden gelebilmek ve kalkınma anlaşması modeli çerçevesinde Resmi Kalkınma Yardımlarının gerektiği ölçüde ve düzenli olarak verilmesini kolaylaştırmak adına bir fon oluşturulmasının yerinde olacağını savunmaktadır. “Kalkınma Anlaşmaları için Finansman Fonu” adlı söz konusu fon, DAC tarafından yönetilebilir ve bütün DAC üyeleri bu fona “çağrılabilir taahhütler (*callable commitments*)” biçiminde belirli oranlarda katkıda bulunabilir. Söz konusu “çağrılabilir taahhütlerin” kullanılabilmesinin koşulu da, yukarıdaki süreçler izlenerek hazırlanan bir kalkınma anlaşmasını uygulamaya konması olmalıdır.

Sengupta’ya göre, bu durumda, belirli bir kalkınma anlaşması vasıtasıyla kalkınmakta olan ülke ile girişilecek uluslararası işbirliği çerçevesinde dış borçlar ile ilgili düzenlemeler, yatırımların artırılması, uygun ticari koşulların oluşturulması gibi müzakere edilebilir farklı işbirliği modalitelerinin getirileri ile söz konusu ülkeye özel ilgili duyan çok-taraflı ve iki-taraflı donörlerin olası katkıları da hesaba katılarak, arta kalan miktarın adı geçen fondan sağlanması mümkün olabilecektir.

#### **Kalkınma anlaşması modelinin hayata geçirilebilirliği:**

Kalkınma işbirliği adına pek çok faaliyette bulunmakla beraber genel bir uluslararası yükümlülük ile açıkça bağlanmayı reddeden donör ülkelerin, dolaylı yoldan, kalkınmakta olan ülkeler özelinde belirli yükümlülükler altına girmek konusunda taahhütlerde bulunmalarının sağlanması kayda değer bir çabadır.

Ancak, bilhassa donör topluluğu açısından söz konusu uygulamaya ilişkin ciddi bir takım soru işaretlerinin var olduğu da aşikârdır. Bunlardan birincisi, söz konusu modelin, hâlihazırda var olan -yoksullukla mücadele stratejileri gibi- süreçlere bir yenisinin eklenmesi şeklinde algılanmasıdır. 2000’li yılların uluslararası işbirliği anlamında sunduğu hâkim modeller, böylesi bir yeniden-yapılanma olasılığını dışlaması muhtemel ciddi bir ivmelenme ile şekillenmektedir. Bir diğer deyişle, kalkınma hakkı modelinin söz konusu süreçlere entegre edilmesi çabası, kalkınma işbirliği alanında yaşanan hızlı gelişmeye ayak uyduramamaktadır.

Kalkınma anlayışları ile ilgili bir diğer sorun, söz konusu modelin finansmanı için kurulması öngörülen fondan spesifik ülkelere aktarılacak kaynakların uluslararası topluluğun genel nitelikli katkısından gelecek olması ile ilgilidir. Yukarıda da değinildiği üzere, donör ülkelerin kalkınma işbirliği stratejileri, her şeyden çok ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillendirilmektedir. Dolayısıyla, donör ülkelerin genel bir fona katkıda bulunmak suretiyle “adresi önceden belli olmayan” bir kaynak aktarımında bulunmaları konusunda pek çok engel mevcuttur. Nitekim kalkınma anlayışları modeli konusundaki en önemli çekinceler de, bu sorundan kaynaklanmaktadır.

Bütün bu sebeplerden dolayı bağımsız uzman tarafından önerilen uygulama modelin hayata geçirilmesi kolay görünmemektedir. Sadece ve sadece uluslararası topluluk bünyesinde bu yönde bir iradenin mevcut bulunması halinde yürürlüğe konabilecek bu model ile ilgili bir mutabakat söz konusu değildir. Tersine uluslararası topluluğun iradesinin, içinde bulunduğumuz süreç içerisinde farklı çerçevelere kanalize olduğu görülmektedir.

### ***Sonuç:***

Çalışmanın başında, uzunca bir süredir uluslararası insan hakları hukukunun gündeminde yer etmesine rağmen bir türlü sağlam bir temele dayandırılmayan kalkınma hakkının karşı karşıya kaldığı en büyük sorunun “Kalkınma hakkının hayata geçirilmesiyle, kalkınma hedeflerinin birer insan hakkı olarak değerlendirilmesi öngörülüyorsa ve uluslararası insan hakları hukukunun prensip ve standartlarına uygun bir biçimde kalkınma hedeflerine ulaşılması, her bir insan hakkının hayata geçirilmesi anlamına geliyorsa, bu hakkı, ilişkide bulunduğu diğer bütün haklardan ayrı olarak değerlendirebilmek mümkün olabilecek midir? Eğer mümkün olmayacaksa, kalkınma hakkı diye ayrı bir hak tanımlamaya hakikaten gerek var mıdır?” sorularına doyurucu yanıtlar verilememesi olduğu iddia edilmiş; bu sorulara anlamlı yanıtlar vermek ve kalkınma hakkının mevcudiyetinin gerekliliğini kanıtlamak adına en kapsamlı girişimin BM eski bağımsız uzmanı Arjun Sengupta tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiş; bu çerçevede, bu çalışmanın amacının, BM eski bağımsız uzmanı tarafından önerilen teorik çerçeve ve uygulama modeli temel alınmak suretiyle, yukarıda sorulan sorulara verilebilecek olası cevapları tartışmak olduğu dile getirilmişti.

Araştırmacı, BM eski bağımsız uzmanının görüşlerinin bu bağlamda incelenmesi sonucunda özetle aşağıda yer alan sonuçlara ulaşmıştır:

- Eski bağımsız uzman, kalkınma hakkının ilişkide bulunduğu diğer haklardan ayrı bir zeminde tanımının yapılabilmesi açısından geçerli bir çözüm önerisi getirememektedir.
- Gene eski bağımsız uzmanın sunduğu uygulama modeli içerisinde, kalkınma hakkı bağlamında uluslararası işbirliğine biçilen rol çerçevesinde 3. devletlerin sorumlulukları tam olarak netleştirilememiştir.

Araştırmacıya göre, kalkınma hakkını, hayata geçirmeye yöneldiği diğer bütün insan hakları ve özgürlüklerinin yanı sıra ekonomik büyümeden müteşekkil bir vektör olarak tanımlamak suretiyle söz konusu hakkın mevcudiyetine bir anlam kazandırması ve hakka dair yapılan “şemsiye hak” eleştirisinin karşılanması mümkün görünmemektedir. Şöyle ki; insan hakları ve temel özgürlüklerin -gerek teker teker, gerekse toplu olarak- hayata geçirilmesi süreçleri, uluslararası insan hakları hukukunca

zaten düzenlenmiştir. Hâlihazırda tanımlanmış norm alanlarının üstüne bir yenisinin eklenmesinin, ne hak sahibi açısından yeni bir kazanım, ne de hakkın yüklenicisi açısından yeni bir yükümlülük yaratmayacağı düşünülmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde kalkınma hakkı yaklaşımınca savunulan eylem biçiminin; yani kalkınma süreçlerinin, insan haklarının hayata geçirilmesine yönelik olarak uluslararası insan hakları hukukunun prensip ve standartlarına uygun bir biçimde yürütülmesinin, söz konusu hak ve özgürlükler bağlamındaki yükümlülükleri zaten uluslararası insan hakları hukukunca belirlenmiş olan devlete, bu yükümlülükleri daha kolay yerine getirebilmesi adına kullanışlı bir hareket modeli sunmakta olduğu açıktır. Ancak, söz konusu eylem biçiminin, yukarıda ifade edilen nedenden dolayı insan hakları hukuku çerçevesinde güvence altına alınmasının herhangi bir katma değeri olmadığına inanılmaktadır.

Bu çerçevede, ne meta-hak kavramının, ne de temel hak kavramının, yukarıda tanımlanan sorunu aşmak adına bir çözüm üretemediği gözlemlenmektedir. Ancak, araştırmacı bu noktada, Arjun Sengupta tarafından ortaya atılan temel hak tanımlaması uyarınca, haklar vektörünün gerçekten de diğer bütün insan hak ve özgürlüklerinin hayata geçirilebilmesi bakımından temel teşkil eden bir niteliğinin olduğuna inanıldığı hususunu okuyucuya hatırlatmak gereği hissetmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu temel teşkil etme niteliğinin, haklar vektörünün son bileşeninden, yani uluslararası insan hakları hukuku ilke ve standartlarına uygun bir biçimde tecrübe edilecek ekonomik büyüme süreçlerinden ileri geldiği düşünülmektedir.

Dolayısıyla, şayet kalkınma hakkının hayata geçirilmesinin katma bir değeri varsa, bu, haklar vektörü olarak tanımlanan kalkınma hakkının söz konusu bileşeninden kaynaklanmak durumundadır.

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, bu bileşen, ekonomik kısıtlılık sorununu aşmak adına haklar vektörünün içerisine yerleştirilmiştir. Ulusal ölçekli çabaların tek başlarına ekonomik kısıtlılık sorununun üstesinden gelemeyeceği gerçeği ise, uluslararası işbirliğinin BM eski bağımsız uzmanının çizdiği teorik çerçeve

içerisindeki konumunu belirlemektedir. Bu noktada, uluslararası işbirliğinin, her ne kadar ismi açıkça telaffuz edilmese de, haklar vektörünün son bileşeninin yaşamsal önem arz eden bir parçası olduğunu iddia etmekte bir sakınca görülmemektedir.

Hatta bir adım öteye giderek, ekonomik kısıtlılık olgusunun aşılması adına sağlam politikalar oluşturulup oluşturulmadığının denetiminin hukuksaldan ziyade siyasal süreçler dâhilinde gerçekleştirilmesinin yeterli olacağı iddia edilebilir. Hal böyle olunca, haklar vektörünün son bileşeni olarak tanımlanan ekonomik kaynakların devamlılığının sağlanmasının, aslında doğrudan doğruya uluslararası işbirliğinin hukuksal bir yükümlülük zeminine oturtulması ile alakalı olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında, haklar vektörünün -bir diğer deyişle kalkınma hakkının- hayata geçirilmesinin sağlayacağı katma değerın uluslararası işbirliği ile ilgili olarak ortaya çıkması gerektiği iddia edilebilir ve şöyle bir argüman öne sürülebilir: “Kalkınmanın bir insan hakkına konu teşkil etmek suretiyle hukuksal açıdan güvence alınmasının gerekliliği, söz konusu hakkın hayata geçirilmesi adına ortaya konacak uygulama modeli içerisinde 3. devletlere düşen işbirliği yükümlülüğünün ne ölçüde somutlaştırılabildiği ve kabul gördüğü ile yakından alakalıdır.”

Şu ana değin kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına ortaya konan tek uygulama modeli önerisi olan kalkınma anlaşması modelinin münferit donörler için biri özel, biri genel nitelikli olmak üzere iki yükümlülük tanımladığı görülmektedir. Yükümlülüklerden birincisi, bir donörün kalkınmakta olan belirli bir ülkeye vermeyi düşündüğü kalkınma yardımlarını büyük ölçüde kısa ve orta vadede bağlayıcılığı bulunan bir çerçeveye -kalkınma anlaşması çerçevesine- yerleştirmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Araştırmacıya göre, böylesi bir çerçeve oluşturulması çok da gerekli değildir. Çünkü donörler, kendi ulusal çıkarları ve öncelikleri çerçevesinde kalkınmakta olan belirli bir ülkeye özel bir ilgi duymaktaysalar, o ülkedeki kalkınma işbirliği faaliyetlerini zaten tutarlı ve öngörülebilir bir biçimde gerçekleştirirler.

Dolayısıyla, çözüme kavuşturulması gereken asıl sorun, bir donörün ulusal çıkarının bulunmadığı bir ülkeyle ilgili işbirliği yükümlülüğünün nasıl tesis edileceğidir. İşte kalkınma anlaşması modelinin tanımladığı ikinci yükümlülük, bu konuyu düzenlemektedir. Söz konusu modelin bu soruna yaklaşımı incelendiğinde, münferit donörler açısından belirli bir fona belirli miktarda para yatırmak gibi genel nitelikli bir yükümlülük belirlemekten öteye gidilemediği görülmektedir. Diğer yandan, çalışmanın ilgili bölümünde de değinildiği üzere, donör ülkelerin hepsinin birden “adresi önceden belli olmayan” kaynak aktarımlarında bulunmayı kabul etmesi imkân dâhilinde görünmemektedir. Özetle, kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına ortaya konan çerçevenin bu bakımdan da, bir katma değere sahip olmadığı düşünülmektedir.

Tüm bu veriler ışığında araştırmacının, çalışmanın başında ortaya konan sorulara olumsuz cevaplar vermesi kaçınılmaz gözükmektedir. Bu çerçevede, araştırmacının kalkınma hakkının mevcudiyetinin gerekliliği ile ilgili olarak ulaştığı sonuç, kalkınma süreçlerinin bir insan hakkına konu teşkil etmek suretiyle uluslararası insan hakları hukukunun sunduğu güvencelere kavuşturulmasının genel olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinin hayata geçirilmesi adına herhangi bir katma değer içermediğidir.

Varılan bu sonuç, genel olarak insan hakları hukuku ile kalkınma gündemlerinin ilişkilendirilemeyeceği gibi bir ima içermemektedir. Tersine, bu iki gündem arası köprüler kurmaya yönelik pek çok seçenek olduğu düşünülmektedir. Ancak araştırmacıya göre, kalkınma hakkı yaklaşımı, söz konusu seçeneklerin hayata geçirilebilir olanları arasında yer almamaktadır.

## ***Kaynaklar***

### **Akademik Kaynaklar ve Diğerleri**

- Alston, Philip. "Ships Passing in the Night: The Current State of the Human Rights and Development Debate Seen Through the Lens of the Millenium Development Goals." *Human Rights Quarterly* 27. Cilt, 2005.
- Aygüney, Nilay. *Burdens of 'Development' in Southeastern Turkey: Salinization and Sociocultural Disruption*. Lund: Lund University, 2002.
- Hamm, Brigitte I.. "A Human Rights Approach to Development." *Human Rights Quarterly* Vol. 23, 2001.
- InterAction. *Definitions of Rights Based Approach to Development by Perspentine*.  
www.interaction.org/files.cgi/2496\_Analysis\_of\_RBA\_Definitions1.pdf  
Ağustos 2003.
- Marks, Stephen. *The Human Rights Framework for Development: Seven Approaches*.  
Boston: François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights,  
Harvard School of Public Health, Working Paper, 2003.
- . *Obstacles to Right to Development*. Boston: François-Xavier Bagnoud Center for  
Health and Human Rights, Harvard School of Public Health, Working Paper,  
2003.
- . "The Human Right to Development: Between Rhetoric and Reality." *Harvard  
Human Rights Law Journal* 17. Cilt, 2003.
- Nyamu – Musembi, Celestine & Cornwall, Andrea. *What is the "right-based approach"  
all about? Perspectives from International development agencies*. Institute of  
Development Studies, Working Paper 134, 2004.
- Piron, Laure-Helene. *The Right to Development: A Review of the Current State of the  
Debate for the Department for International Development*. Londra: ODI, 2002.
- . *Integrating Human Rights into Development: A Synthesis of Donor Approaches  
and Experiences*. Londra: ODI, 2005.
- Sano, Hans-Otto. "Development and Human Rights: The Necessary, but Partial  
Integration of Human Rights and Development." *Human Rights Quarterly*  
22. Cilt, 2000.
- Sen, Amartya. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- Sengupta, Arjun. *The Right to Development as a Human Right*. Boston: François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard School of Public Health, Working Paper, 2000.
- . "On the Theory and Practice of the Right to Development." *Human Rights Quarterly* 24. Cilt, 2002.
- . *Development Cooperation and the Right to Development*. Boston: François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard School of Public Health, Working Paper, 2003.
- . *Poverty Eradication and Human Rights*. Boston: François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard School of Public Health, Working Paper, 2004.
- Udombana, N. J.. "The Third World and the Right to Development: Agenda for the Next Millennium" *Human Rights Quarterly* 22. Cilt, 2002.
- Uvin, Peter. *Human Rights and Development*. Bloomfield: Kumarian Press, 2004.

## **Birleşmiş Milletler**

### **- İlgili Birleşmiş Milletler Belgeleri**

- BM. *Kalkınma Hakkına ilişkin Deklarasyon*. 41/128 sayılı Genel Konsey Kararı, 1986.
- BM. *Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı*. Dünya İnsan Hakları Konferansı, 1993.
- BM. *Birleşmiş Milletler Reformu Bağlamında İnsan Hakları Bazlı Yaklaşımın Uygulanmasına ilişkin İkinci Kuruluşlar-arası Atölye Çalışması*. Ek 1: *Kalkınma İşbirliğine İnsan Hakları Bazlı Yaklaşım: BM Kuruluşları Arasında Ortak Bir Anlayışa Doğru*. Stamford, Birleşik Devletler, 2003.
- BM. *2005 Dünya Zirvesi Sonucu*. 60/1 sayılı Genel Konsey Kararı. A/60/L.1., 2005

### **- Bağımsız Uzmanın Raporları**

- Sengupta, Arjun. *First Report of the Independent Expert on the right to development: Study on the current state of progress in the implementation of the right to development*. 1999.
- . *Second Report of the Independent Expert on the right to development* . 2000.
- . *Third Report of the Independent Expert on the right to development*. 2000.



- . *Fourth Report of the Independent Expert on the right to development*. 2002
- . *Addendum to the Fourth Report of the Independent Expert on the right to development*. 2002.
- . *Fifth Report of the Independent Expert on the right to development: Frameworks for development cooperation and the right to development*. 2002
- . *Addendum to the Fifth Report of the Independent Expert on the right to development: Frameworks for development cooperation and the right to development*. 2002
- . *Preliminary study of the independent expert on the right to development, Mr. Arjun Sengupta, on the impact of international economic and financial issues on the enjoyment of human rights*. 2003
- . *Review of progress and obstacles in the promotion, implementation, operationalization, and enjoyment of the right to development – Consideration of the sixth report of the independent expert on the right to development – Implementing the right to development in the current global context*. 2004

**- BM İnsan Hakları Komisyonuna Sunulan Diğer Raporlar**

- Gutto, Shardack. *The legal nature of the right to development and enhancement of its binding nature*. 2004.
- High- Level Task Force on the Implementation of the Right to Development. *Report of the High- Level Task Force on the Implementation of the Right to Development on its second meeting*. 2005.
- O'Connor, Florizelle. *Concept document on the right to development*. 2005.
- Piron, Laure-Helene. *The Right to Development: Study on Existing Bilateral and Multilateral Programmes and Policies for Development Partnership*. 2004.

**OECD**

- DAC. *The DAC Guidelines: Poverty Reduction*. 2005.
- DAC. *Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery*. DAC Guidelines and Reference Series, 2003
- DAC. *Paris Declaration on Aid Effectiveness*. 2005
- DAC. *Scaling Up For Results*. 2005

